

**Міністерство освіти і науки України
Одеський національний морський університет**

Т.П. Рєпнова, В.В. Мендело

ДИФЕРЕНЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник
*для студентів денної та заочної форм навчання
зі спеціальності «Психологія»*

Одеса – 2022

УДК 159.9.301

*Затверджено на засіданні кафедри практичної психології ОНМУ,
12 вересня 2022 р. (протокол № 3).*

*Рекомендовано до друку кафедрою практичної психології ОНМУ
Протокол № 3*

Рецензенти:

Котляр Л. І., кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології ОНМУ.

Мельничук І. В., доцент кафедри психіатрії, медичної та спеціальної психології Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського

Рєпнова Т.П., Менделю В.В. Диференціальна психологія. Навчально-методичний комплекс для студентів зі спеціальності «Психологія». – Одеський національний морський університет, 2022 – 77 с.

УДК 159.9.301

У навчально-методичному посібнику представлено основні цілі, завдання та систематизований виклад основних розділів навчального курсу «Диференціальна психологія». Розкрито теоретичні підходи до пояснення причин та чинників, що визначають варіації людської психіки, відображено сучасні уявлення про джерела індивідуальних і групових відмінностей, розглянуто основні параметри індивідуального варіювання, описано найбільш відомі типології індивідуальності. Посібник містить, лекційну частину, плани практичних занять, тестові завдання з розділів, завдання для самоконтролю та психодіагностичний інструментарій до курсу.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА. ІНТЕЛЕКТ, ЗДІБНОСТІ, ТЕМПЕРАМЕНТ. ІНДИВІДУАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ.....	7
Тема 1. Предмет, завдання та основні напрями диференціальної психології.....	7
Тема 2. Методи диференційної психології.....	11
Тема 3. Характеристика індивідуальних відмінностей. Темперамент як психобіологічна основа особистості.....	16
Тема 4. Здібності в структурі індивідуальності. Інтелект в структурі індивідуальних властивостей.....	24
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. ОСОБИСТІТЬ, ХАРАКТЕР. ЛЮДИНА У ГРУПІ.....	30
Тема 5. Характер як диференціально-психологічна категорія.....	30
Тема 6. Джерела індивідуальних відмінностей. Особистість, індивід, індивідуальність.....	33
Тема 7. Психічні особливості пов'язані із статевою та гендерною приналежністю.....	38
Тема 8. Стельові особливості індивідуальності.....	42
Тема 9. Психологічний час особистості: координати індивідуальних відмінностей та їхні детермінанти.....	47
Тема 10. Групові відмінності з етнокультурного фактору.....	52
Тема 11. Соціально-класові відмінності.....	56
МАТЕРІАЛИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ.....	59
Питання для самоконтролю	59
Завдання для самостійної підготовки.....	61
Плани практичних занять	62
Основні терміни дисципліни.....	73
Рекомендована література.....	75

ВСТУП

Курс диференціальної психології є однією з фундаментальних дисциплін у процесі підготовки студентів, які навчаються за психологічними спеціальностями. Ця дисципліна допомагає виявити нові грані в розумінні психології людини та її індивідуальності, готує до освоєння циклу прикладних дисциплін: психодіагностики, консультування, психотерапії.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є природа психічної варіативності, індивідуальні, типологічні, групові відмінності між людьми, становлення індивідуальності на різних етапах розвитку, вплив статевих, сімейних, соціальних, виховних чинників на формування і реалізацію здібностей, таланту та інших можливостей особистості.

Дисципліну «Диференційна психологія» у структурно-логічній схемі вивчають після дисциплін «Загальна психологія», «Вікова психологія з основами геронтопсихології», «Педагогічна психологія». Знання й уміння, здобуті в процесі вивчення цієї дисципліни, готують слухачів до засвоєння навчальних дисциплін згідно зі структурно-логічною схемою підготовки спеціалістів і є опорними для професійної діяльності психолога.

Метою викладання навчальної дисципліни «Диференційна психологія» є формування у слухачів знань та умінь, необхідних для професійного становлення практичних психологів: виявляти та аналізувати реальні механізми, що формують відмінності між людьми, визначати причинно-наслідковий взаємозв'язок між генетичним та психологічним рівнем ознак індивідуальності, діагностувати відмінності між людьми, виявляти їх основні фактори та передбачати наслідки суміщення цих відмінностей в групах людей, а також визначати природні детермінанти поведінки та особистісних проявів людини, що обумовлені інстинктами та є загальними для людей і тварин.

Основним завданням курсу «Диференційна психологія» є: розглянути основні системи типологічної класифікації конституціональних і фізіологічних відмінностей, навчитися проводити психологічне тестування і досліджувати риси особистості.

Знання психологічних типологій дозволить студентам встановлювати певний порядок в різноманітному фактичному матеріалі категоризувати різні рівні і якості феноменів особистісного досвіду безлічі людей і розуміти зв'язаність між собою різних рис характеру. Особлива увага в курсі "Диференціальна психологія" приділяється розширенню наукового і загальнокультурного кругозору студентів.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати**:
структуру, предмет, основні завдання та методи диференціальної психології;

орієнтуватися в принципах диференціально-психологічного аналізу;
індивідуально-стильові відмінності людини;
індивідуальну специфіку перебігу психічних процесів;

типологічні та індивідуальні відмінності в темпераменті, характері та здібностях людини;

Уміти:

- користуватися психологічною літературою і довідковими посібниками, самостійно шукати та аналізувати наукову інформацію з тематики диференціальної психології;
- виявляти індивідуально-типологічні та стильові особливості людини, визначати причинно-наслідковий взаємозв'язок між генетичним та психологічним рівнем ознак індивідуальності;
- застосовувати знання з диференціальної психології для підбору психодіагностичного інструментарію,
- діагностувати психофізіологічні, стильові, інтелектуальні та особистісні відмінності,
- діагностувати фактори, що впливають на формування індивідуальних відмінностей, та по потребі коректувати цей процес,
- враховувати вплив середовища на формування та прояви індивідуальності,
- інтерпретувати кількісні результати психодіагностики;
- враховувати індивідуальні відмінності в консультативній, корекційній та розвивальній діяльності,
- використовувати різні теоретичні і методичні підходи при рішенні проблем, пов'язаних з індивідуально-особистісними особливостями клієнтів.

Вивчення дисципліни «Диференціальна психологія» здійснюється в рамках лекційно-семінарської системи й передбачає:

- **лекційний курс;**
- **семінарські заняття;**

Лекція (лекція-повідь, лекція-бесіда, лекція-дискусія). В ході лекцій за характером логіки пізнання впроваджуються аналітичний, синтетичний, індуктивний та дедуктивний методи. За рівнем самостійної розумової діяльності – проблемний виклад та частково-пошуковий метод.

Семінарські заняття, які включають семінари для закріплення і систематизації знань, та семінари для вивчення нового матеріалу. За формою проведення - семінар-бесіда; семінар-обговорення (реферативний), семінар-дискусія, семінар-практикум.

Підсумковий контроль знань з навчальної дисципліни:

Форма контролю знань студентів денної та заочної форми навчання – багатобальна система оцінки знань згідно з модульно-рейтинговою системою організації навчального процесу. Підсумкова оцінка складається з 2 модулів. Результати навчальної діяльності студентів оцінюються за 100 - бальною шкалою.

Модульний контроль 1. *Поточний контроль* складається з:

оцінювання роботи студента впродовж аудиторних занять (систематична підготовка до семінарських занять, відповіді на запитання

викладача, активна участь у дискусіях за темою заняття);

оцінки за виступ в аудиторії із самостійно підготовленою доповіддю за темою семінарського заняття (структурованість доповіді, обґрунтованість матеріалу, що викладається, зацікавленість слухачів);

оцінки за самостійно підготовлену наукову роботу — реферат за вищезазначеними темами:

–реферат повинен мати структурований вигляд, план, список літератури.

Зміст реферату обґрунтований, теоретизований, написаний на основі вагомого джерельного матеріалу. Захист реферату на семінарському занятті або на консультації, індивідуальному занятті;

тестування або письмової контрольної (модульної) роботи:

–тестування може проводитися з використанням ПК або у паперовому вигляді. Студент має продемонструвати знання з усіх розділів та тем курсу;

–контрольна робота повинна мати аргументовані та вичерпні відповіді, демонструвати володіння термінологією та основними категоріями клінічної психології.

Поточної оцінки можуть бути додані бали за участь студента у науково- дослідницькій, пошуковій роботі, олімпіадах та конференціях за даною дисципліною.

Модульний контроль 2. Підсумковий контроль здійснюється у формі заліку (на заочному відділенні – іспит); допуск к заліку передбачує мінімум 35 балів, які накопичуються у поточнім контролі.

Підвищення оцінки здійснюється у формі усного опитування або у вигляді письмової роботи за всіма темами курсу.

У випадку відсутності студента він може відпрацювати пропущене заняття через усне опитування в позааудиторний час (але не більше половини від загальної кількості семінарських занять). Невідпрацьовані заняття вважаються незданими і від загальної кількості балів, що формують 100% виконання завдання, віднімається їх вартість.

В разі відсутності студента при написанні модульної контрольної роботи йому надається можливість у 2-тижневий термін виконати цей вид роботи. При неявці студента в зазначений термін без поважних причин "вартість" (кількість балів) даного модуля дорівнює "0" (нулю).

ТЕМИ КУРСУ ТА ЇХ КОРОТКИЙ ЗМІСТ

Змістовий модуль I ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА. ІНТЕЛЕКТ, ЗДІБНОСТІ, ТЕМПЕРАМЕНТ. ІНДИВІДУАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ.

Тема 1. Предмет, завдання та основні напрями диференціальної психології.

1. *Визначення диференціальної психології як галузі психології.*
2. *Предмет, об'єкт та завдання диференціальної психології.*
3. *Диференціальна психологія як теоретична і прикладна наука.*
4. *Історія виникнення диференціальної психології.*

1. Визначення диференціальної психології як галузі психології.

У загальному вигляді можна визначити **диференціальну психологію** (від лат. Differentia - відмінність) як галузь психології, що вивчає індивідуальні та групові психологічні відмінності людей.

Індивідуальні відмінності прояву психіки в поведженні людей можливо розглядати на двох рівнях: якісний та кількісний. **На якісному рівні** були виявлені ще античними дослідниками, а **на кількісному рівні** ці відмінності були зафіксовані в перших експериментальних дослідженнях психічних процесів у лабораторії **В. Вундта**. Саме опис відмінностей на кількісному рівні й можна вважати початком диференціальної психології.

Термін "диференціальна психологія" був введений В. Штерном у 1900 р. Він один з перших вчених зібрав сучасні йому уявлення про відмінності між людьми і опублікував роботу «Про психологію індивідуальних відмінностей: сутність, завдання і методи диференціальної психології». В. Штерн вважав, що дослідження повинні бути спрямовані не на відмінності між індивідуальностями, а на окремі «особистісні особливості», за якими відрізняються люди.

Але в рамках історії психології вважається, що **засновником диференціальної психології** є англійський учений **Френсіс Гальтон**, що першим організував Королівську лабораторію для виміру індивідуальних відмінностей людей на рівні сенсорної чутливості й ряд, що створив, прийомів і приладів для вивчення індивідуальних розходжень, у тому числі для їхнього статистичного аналізу.

Диференціальна психологія – галузь психологічної науки, що вивчає індивідуально-психологічні відмінності між людьми. Вивчаються як індивідуальні відмінності окремих індивідів, так і типологічні відмінності цілих груп (професійних, навчальних, расових, національних) (*А.В. Либін*).

Диференціальна психологія – галузь психології, що вивчає індивідуальні, типологічні та групові відмінності між людьми, а також природу, джерела і наслідки цих відмінностей.

Це наука про закономірності психічного варіювання. Також слід вказати, що диференційна психологія займається пошуком та виділенням найбільш суттєвих параметрів, характеристик, за якими різняться люди. (С.К. Нартова-Бочавер)

Першими великими представниками нового напрямку були **А. Бине, А.-Ф. Лазурский, Дж. Кеттел** і ін.

Треба відзначити, що вивченню індивідуальних відмінностей на рівні світової психології надається велике значення.

✓ Так у Варшавському університеті діє сектор психології індивідуальних відмінностей, яким керує професор Ян Стреляу,

✓ в Інституті психології РАН (м. Москва) створена лабораторія диф. психофізіології (керівник проф. Русалов).

✓ У Лондонському інституті психіатрії видається заснований професором Г. Айзенком журнал "Особистість і індивідуальні відмінності", у редакційну раду якого входять такі відомі психологи, як А. Дженсен (США), П. Неттер (Німеччина), К. Спилберг (США), Ян Стреляу (Польща) та інші фахівці в області диференціальної психології.

2. Предмет, об'єкт та завдання диференціальної психології.

Предметом диференціальної психології є індивідуальні, типологічні та групові відмінності між людьми, а також природа, джерела і наслідки цих відмінностей, закономірності психічного варіювання.

До індивідуальних (індивідуально-психологічних) відмінностей належать відмінності в психічних процесах (пізнавальних, емоційних, вольових), психічних властивостях особистості (самосвідомість, спрямованість, темперамент, характер, здібності й інтелект), психічних станах (прояви почуттів, уваги, волі, мислення, аномальні й патологічні стани тощо), що відрізняють людей одне від одного.

Типологічними є відмінності між типами особистостей за однією або кількома основними ознаками. Відомі типології темпераментів І. Павлова (критеріями типології є властивості нервової системи – сила, врівноваженість, рухливість); типології особистостей О. Лазурського (за критеріями активного пристосування до середовища, співвідношення ендо й екзопсихіки), К.-Г. Юнга (за критеріями інтро й екстраверсії, свідомої й підсвідомої установок), Г.-В. Олпорта і Р.Б. Кеттела (за особистісними рисами). У цьому разі об'єктом дослідження є відмінності між певними типами особистостей (наприклад, інтровертами й екстравертами, шизотиміками й циклотиміками).

Групові відмінності проявляються між великими групами людей – статями (міжстатеві), расами (міжрасові), етносами (міжетнічні), носіями різних культур (міжкультурні).

На сучасному етапі розвитку диференціальної психології **об'єктом** дослідження диференціальної психології постають окремі ознаки, наприклад тривожність, гострота сприймання, професійна орієнтація, а іноді – індивідуальність загалом.

В коло проблем Диференціальної Психології входять:

- проблема здібностей та обдарованості;
- вивчення темпераменту і властивостей нервової системи;
- особливості особистості і діяльності як ДПФ проблема;
- функціональна асиметрія як проблема ДПФ;
- проблема віково-статевих відмінностей між людьми;
- критичний аналіз співвідношення основних понять ДПФ: індивід, організм, особистість і індивідуальність;
- вплив типологічних особливостей на ефективність професійної, навчальної та ін. Видів діяльності

Знання проблем ДП має теоретичне і практичне значення.

Теоретичне значення: співвідношення біологічного і соціального в розвитку людини.

Практичне значення: на основі ДП здійснюється (або повинен здійснюватися) відбір людей в різні види професійної та спортивної діяльності, підбирається оптимальна для даного суб'єкта методика навчання і тренування, стиль діяльності.

Розвиток диференціальної психології має важливе прикладне значення для практики навчання, виховання, психіатричних і психотерапевтичних дій, визначення професійної придатності, профвідбору, та профорієнтації.

Завдання диференційної психології:

- Виділити найсуттєвіші параметри організації психічної діяльності, від яких залежить індивідуально-типологічна характеристика індивіда.
- З'ясувати принципи та природу індивідуальних відмінностей.
- Виявити вплив на індивідуальні відмінності підготовки, розвитку, фізичного стану індивідів.
- Дослідити співвідношення та співіснування різних характеристик.
- Проаналізувати природу і властивості різноманітних груп, що різняться по ознаках статі, раси, національності і культури.

3. Диференціальна психологія як теоретична і прикладна наука.

Донедавна наукова психологія орієнтувалася тільки на розробку проблем із загальних позицій. У дослідженнях зверталися до основних елементів, з яких будується все психічне життя, і до загальних законів, яким підкоряються всі психічні процеси; у пошуках загального й співпадаючого не враховувалося все те нескінченне різноманіття, у якому проявляється сутність психічного в різних особистостей, народів, станів, підлог, типів і т.д.

Подібне абстрагування виправдане, оскільки воно виникає з розуміння обмеженості наших можливостей; однак забуваючи, що маємо справу саме з рівнем абстракцій, ми могли б дійсно затвердитися в думці, що всі проблеми, що становлять душу науки, можливо вирішити з позицій загального підходу. Цю небезпеку, що тривалий час була в психології, сьогодні можна вважати перебореною. **Навіть проти своєї волі при звертанні до будь-якої теми дослідник зіштовхувався з індивідуальними варіаціями психічного;** і якщо вони спочатку оцінювалися як джерело помилок для узагальненого розгляду, то в остаточному підсумку (як це вже було в історії науки) із самого джерела помилок виникла проблема.

Було визнано, що **диференціація психічного має таке ж право на психологічне вивчення, як і загальпсихологічні закономірності й факти.** Таким чином, саме вивчення психіки привело до виділення диференційно-психологічного аспекту. У більшості випадків, щоправда, мова йшла тільки про побічні продукти властивості загальпсихологічного аналізу; досліджень, націлених на проблеми диференціювання, усе ще недостатньо, і процес свідомого обмеження диференціальної психології від загальної починається лише в наші дні.

Диференціальна психологія як прикладна наука

Факти й висновки, отримані диференціальною психологією мають важливе значення для рішення багатьох практичних завдань (добір і навчання персоналу, діагностика й прогностика розвитку окремих властивостей, схильностей, здатностей індивідів і ін.).

З початку нового часу форми практичного життя свідомо засновували на науковому дослідженні супутній людині обставин. "Через знання - до вміння", - такий був девіз цієї епохи. Але протягом сторіч це стосувалося лише зовнішньої сторони (економічної, технічної, промислової, гігієнічної) культурного життя, що перетворювали при сприянні наук; і відповідно, саме природничі науки як прикладні дисципліни надавали найбільш сильний вплив. Навпроти, та внутрішня сторона культури, що має справу з людиною (а є чи такі види життєвої діяльності, як би "зовнішніми" вони не були, де не брало участь би психічне?), залишалася поза сферою наукового дослідження.

Диференціальна психологія як прикладна наука повинна перед собою поставити **дві мети**: пізнання людини (психогностика) і поведження з людиною (психотехніка).

Психогностика. Якщо ми практично взаємодіємо з людьми, то насамперед повинні знати їх, щоб вірно судити про їх (піддавати оцінці, класифікувати) і правильно використовувати їхні зусилля. У рамках певних завдань культури, наприклад, для професійного добору, ціла система випробувань спрямована на те, щоб пізнати хоча б одну сторону проявів людської індивідуальності, наприклад, працездатність претендента.

Психотехніка має своїм предметом практичний вплив людини на людину.

4. Історія виникнення диференціальної психології

Історичні передумови розвитку уявлень про індивідуально-типові відмінності: давньогрецькі уявлення про індивідуальні відмінності. Особистісні особливості при обчисленнях в астрономії. Зародження диференціальної психології як науки. Вплив біології на появу диференціальної психології. Вплив експериментальної психології і тестування на прояви диференціальної психології: У. Штерн, А. Біне, Дж. Кеттелл. Розвиток статистичного методу.

Тема 2. Методи диференційної психології.

1. Загальні принципи диференціально-психологічного аналізу.

2. Методологія і методи дослідження диференціальної психології.

1. Загальні принципи диференціально-психологічного аналізу.

Будь-яка область знань, що претендує на незалежний статус, будується на основі певної системи базових принципів, що визначають суть даного наукового напрямку. Для диференціальної психології найбільш суттєвими принципами є: принцип інтегрального аналізу (співвідношення частини і цілого), що опирається на теорію інтегральної індивідуальності Б. Ананьєва, В. Мерліна і спеціальну теорію індивідуальності В. Русалова. За цими теоріями індивідуальність – це інтегральна біопсихосоціальна характеристика людини, яка охоплює такі рівні, як організм, індивід і особистість. Аналіз індивідуальності здійснюють за формальним підходом від нижчого (індивідного) рівня і до вищого (особистісного). На основі отриманих даних роблять висновок про цілісну інтегральну індивідуальність, яка складається з усіх рівнів, об'єднаних у систему;

– **принцип взаємозв'язку інтра й інтеріндивідуальних закономірностей**, який ґрунтується на теорії інтеракціонізму і вказує на те, що інтрапсихічні (внутрішньоособистісні) структури (особистісні риси, цінності, мотиви, соціальні ролі, установки тощо) формуються під впливом інтеріндивідуальної (міжособистісної) взаємодії з іншими людьми і, у свою чергу, впливають на процеси міжособистісної взаємодії;

– **принцип взаємодії ендо й екзофакторів у детермінації відмінностей**, оснований на теорії О. Лазурського про співвідношення і взаємодію в структурі особистості ендопсихічних (спадково детермінованих) і екзопсихічних (детермінованих середовищем) чинників, а також теорії В. Штерна про конвергенцію (лат. conver-go – сходжусь, наближаюсь) двох чинників (спадковості і середовища) у процесі психічного розвитку особистості. За цими теоріями взаємодія ендо й екзофакторів формує нові психічні властивості;

– **принцип вимірюваності й статистичного оцінювання психічних явищ**, який вказує, що психічні утворення можна оцінити не тільки якісно (інтелект вище середньої норми), а й кількісно (IQ - 118). Статистичні вимірювання дають уявлення про нормальний розподіл досліджуваної функції в певній вибірці. У науковому пошуку і практичній роботі психологи дотримуються правил, заснованих на системі цих базових принципів, які визначають специфіку професійної діяльності.

Основним у диференціальній психології, – є формальний підхід – сукупність методів аналізу структури генетично детермінованих, вроджених, крос-культурних, крос-ситуативних стійких універсальних властивостей людини, які дають змогу провести необхідну для цілей дослідження межу між найтипівшими, стабільними, відтворюваними в життєвій практиці та експериментальній ситуації індивідуально-типологічними особливостями і

рештою особистісних змістових властивостей, що характеризують неповторність людини.

У межах формального підходу для опису структури психіки використовують такі психодинамічні конструкти, як темперамент, стиль, інтелект, характер та інші.

2. Методологія і методи дослідження диференціальної психології.

Методологія (грец. *methodos* – спосіб пізнання і *logos* – вчення) – вчення про загальну теорію (позицію), з якої повинен виходити дослідник психічної природи «Я» людини, про правила, яких він мусить дотримуватися в дослідженні, та засоби, якими він має користуватися.

Технічна методологія узагальнює і пропонує найдоцільніші та найефективніші способи й засоби наукового пізнання предмета науки. Оскільки психологія поєднує в собі ознаки і теоретичної, і прикладної дисципліни, її методологія вдається до засобів як наукового пізнання, так і практичного перетворення індивідуального світу Я людини. В уніфікованому вигляді технічна методологія синтезує методики психологічного дослідження та методики перетворювального психологічного впливу.

Методологічні підходи диференціальної психології:

Типологічний. Методологічний підхід, пов'язаний з виділенням загальних і прикладних психологічних типологій. Вихідним положенням цього підходу є припущення про існування психологічного типу як первинної реальності. Відповідно до цього положення кожна людина з самого народження належить до того чи іншого психологічного типу, що вирішальним чином визначає прояв його психічних особливостей, його поведінку. (Наприклад, типологія акцентуації характеру К. Леонгарда, «Психологічні типи» К. Г. Юнг).

Індивідуально-метричний похід. Застосування нормального закону розподілу дозволяє математично обґрунтовано виміряти вираженість оцінюваного параметра або властивості в одиницях стандартного відхилення, тобто в результаті нормування отриманих емпіричних даних (Наприклад, коефіцієнт IQ). Інший напрямок індивідуально-метричного підходу можна позначити як кореляційно-факторний. В результаті застосування факторного аналізу з'явилися кореляційно-факторні моделі особистості.

Вивчення психологічних проявів непсихологічних типологій і класифікацій. Це типології і класифікації, які визначаються різницею за статтю, віком, етнічної приналежності, характеру професійної діяльності, класової приналежності і т.п. (Наприклад, національний характер білорусів).

Індивідуалізаційний підхід. Досліджується підпорядкованість психологічних особливостей людини біологічним і соціальним закономірностям. А) Пріоритет детермінації психічного розвитку віддається біологічним факторам - методи генетичної психології (метод близнюків). Б) Пріоритет детермінації психічного розвитку віддається соціальним чинникам - біографічний метод.

Класифікація методів диференціальної психології

Метод в перекладі з грецького означає шлях, шлях пізнання. Для того щоб отримати уявлення про індивідуальні відмінності психіки, використовують різні способи отримання даних. Для різних рівнів індивідуальності (про що буде говоритися в наступних розділах) можуть бути використані різні методи, які можна класифікувати за різними дихотомій.

1. По виду використовуваного досвіду виділяють методи інтроспективні (засновані на даних суб'єктивного досвіду) і екстраспективні (спираються на об'єктивний результат, доступний виміру).

2. За активністю впливу виділяють спостереження і експеримент.

3. За рівнем узагальненості отриманих закономірностей номотетичні (орієнтовані на загальне, психологію пояснення) і ідіографічні (орієнтовані на одиничне, Психографія, психологію розуміння).

4. За стабільністю-зміни досліджуваного явища розрізняють констатуючі і формуючі методи (в яких кінцевий стан досліджуваного якості відрізняється від початкового).

Методи диференціальної психології розвивалися під впливом опозиції розуміння і пояснення. Розуміння призвело до появи ідіографічного підходу, пояснення - до експериментальних методів. Протиставлення гуманітарної і природничо-наукової парадигм відбилосся і в перевагах методичного апарату, яким користується дослідник. В даний час це протистояння пом'якшується.

Методи, які використовуються в диференціальній психології, можна умовно розділити на кілька груп: загальнонаукові, психогенетичні, історичні та власне психологічні.

Загальнонаукові методи:

Загальнонаукові методи є модифікацією стосовно психологічної реальності тих методів, які використовуються і в багатьох інших науках.

1. Спостереження - цілеспрямоване систематичне вивчення людини, за результатами якого дається експертна оцінка.

2. Експеримент - метод цілеспрямованого маніпулювання однієї змінної і спостереження за результатами її зміни. Особливість експериментального методу в психології полягає в неможливості прямого вивчення явищ і неминучість інтерпретації фактів, в процесі чого можливі спотворення, викликані суб'єктивним характером взаємодіючих реальностей. Тобто, що б ми не намагалися виміряти, ми неминуче стикаємося з взаємодією суб'єктивних реальностей принаймні трьох осіб: випробуваного, експериментатора-інтерпретатора і творця використовуваної методики (тесту).

3. Моделювання - відтворення психологічної реальності різного змісту (ситуації, стану, ролі, настрою). Прикладом психологічного моделювання може бути індукування настрою (зміна фону настрою випробуваного за допомогою розповідання йому емоційно забарвлених історій, пробудження спогадів та ін.).

Психогенетичні методи

Ця група методів спрямована на виділення факторів середовища і спадковості в індивідуальних варіаціях психологічних якостей. Генеалогічний метод - метод дослідження сімей, родоводів, яким використовувався Ф. Гальтон при написанні книги «Спадковість таланта».

Посилкою для використання методу служить наступне положення: якщо деяка ознака є спадковою і кодується в генах, то чим ближче спорідненість, тим вище подібність між людьми за цією ознакою. Тому в *генеалогічному методі* обов'язково використовується інформація про родичів першого ступеня споріднення, що утворюють нуклеарну сім'ю (це пари батько-нащадок і сиблінг-сиблінг). Тільки вони мають в середньому 50% загальних генів. У міру зменшення ступеня споріднення в (імовірно) успадкованих якостях має виявлятися менше подібності. Існують певні правила складання генеалогічних дерев, символи і позначення. Людина, заради якої складається древо, називається пробандом (нім. - випробуваний). Члени родоуду розташовуються по рядках, що відповідають поколінням, від ранніх до більш пізніх; діти також розташовуються усередині одного рядка за порядком народження.

Для завдань психодіагностичних і психотерапевтичних іноді використовують варіант *генеалогічного методу*, званий *генограммою*, в якому, поряд з відносинами спорідненості, фіксують відносини психологічної близькості (тісні - віддалені), конфліктності, а також сімейні сценарні установки.

Метод прийомних дітей полягає в тому, щоб в дослідження включити дітей, максимально рано відданих на виховання біологічно чужим батькам-вихователям, прийомних і біологічних батьків. Оскільки з біологічними батьками діти мають 50% загальних генів, але не мають загальних умов життя, а з прийомними, навпаки, не мають загальних генів, але поділяють середовищні характеристики життя, то можливо розведення якостей, обумовлених спадковістю і середовищем. Цікава ознака вивчається попарно (дитина - біологічний батько, дитина - прийомний батько). Міра подібності вказує на природу якості.

Близнюковий метод використовувався Е. Торндайк, Р. Заззо.

Серед близнюків виділяють монозиготних (що розвинулися з однієї яйцеклітини і тому володіють ідентичними генними наборами) і дизиготних (за своїм генним набором аналогічних звичайним братам і сестрам, з тією лише різницею, що народилися одночасно).

1. Метод контрольних близнюків складається в порівнянні внутрішньопарних монозиготних і дизиготних близнюків. 2. Метод близнюкової пари полягає в вивченні розподілу ролей і функцій всередині близнюкової пари, нерідко утворює замкнуту соціально-психологічну систему, що включає кожного з близнюків в якості підсистеми, в силу чого близнюки утворюють так звану «сукупну особистість». 3. Метод контрольного близнюка полягає в тому, що на одного з близнюків надає формує вплив, а на іншого - немає, і фіксують час появи навички. Якщо в

кінцевому рахунку навик проявляється одночасно, це може бути віднесено за рахунок фактора дозрівання.

Історичні методи (методи аналізу документів).

Історичні методи присвячені вивченню видатних особистостей, особливостям середовища і спадковості, які послужили імпульсами для їх духовного становлення. Як правило, ці методи вибирають своїм об'єктом історичного індивіда - людину, діяльність якої призвела до появи результату, який володіє культурною цінністю. Однак історичний метод може бути застосований і для докладного вивчення цілком ординарних людей. До цієї групи відносять біографічні, щоденникові, автобіографічні методи, їх спільною рисою є використання першоджерел або біографій.

Біографічний метод - використання особистої біографії видатної людини

Психологічні методи.

Ця група становить основний зміст диференційно-психологічних прийомів дослідження.

Інтроективні методи (самоспостереження і самооцінка) відкривають об'єкт вивчення безпосередньо, що і представляє їх основну перевагу. У сучасній науці вони використовуються в основному на попередньому етапі досліджень.

1. Самоспостереження служить констатацією актуальної ознаки - феномена, наявного в даний момент і здійснює інтроекцію особистості.

2. Самооцінка, на відміну від самоспостереження, відображає не тільки актуальні феномени, а й більш стабільні психічні якості.

Психофізіологічні (апаратні) методи, призначені для вивчення психофізіологічних основ людської поведінки, використовувалися в дослідженнях школи Б.М. Теплова. Вони вимагають лабораторних умов і спеціальних приладів; в практичній психодіагностиці використовуються рідко.

1. Методика умовнорефлекторної зміни чутливості (адаптація і сенсibilізація під впливом подразників інших модальностей).

2. Методика шкірно-гальванічних реакцій (ШГР) - зміна електропровідності шкіри.

3. Вимір абсолютних і диференціальних порогів в звичайних та спеціальних умовах (зору - при слухових подразників і, навпаки, в присутності інших подразників - «індукційна методика», під дією кофеїну та інших фармакологічних засобів).

4. Вимірювання інших сенсорних функцій: критичної частоти злиття мигтіння і ін.

5. Електроенцефалографічного метод (ЕЕГ, альфа-індекс, частота і амплітуда альфа-ритму).

6. Методика рухових реакцій (вимір часу реакції, методика пов'язаних моторних змін А. Р. Лурія, більш відома під назвою детектора брехні, і інші).

7. Методика дихотичного прослуховування, використовується для визначення церебрального домінування по мові. Сенс її полягає в

одночасному пред'явленні спочатку вербального, а потім невербального матеріалу, що подається одночасно в праве і ліве вухо. При сприйнятті і відтворенні вербального матеріалу, як правило, переважає ліве вухо (тобто права півкуля), а при сприйнятті невербального - ліве вухо. Додатковим показником є дані ЕЕГ, що вказують на переважну активацію.

Соціально-психологічні методи включають опитування і соціометрію. Опитування спираються на дані самозвіту респондентів, а не на об'єктивно реєстровані факти. Різновидами опитувань є бесіда, інтерв'ю, анкетування. Соціометрія вивчає становище (статус) людини в групі і може використовуватися в якості експертної оцінки за ознаками, які виділяються в якості соціометричного критерію (наприклад, по соціометричному індексу можна судити про те, наскільки людину вважають альтруїстичною, доброзичливою, відповідальною і т.д. його колеги по групі). Стативно-психологічні методи «поперечних» і «поздовжніх» зрізів.

Тестування - коротке стандартизоване випробування, призначене для встановлення міжіндивідуальних, внутрішньоіндивідуальних або міжгрупових відмінностей. Використання тестів повинно відповідати вимогам Декларації про права людини та Конвенції про права дитини. Психосемантичні методи (особистісний диференціал Ч. Осгуда, методика репертуарних решіток К. Келлі) представляють собою групу максимально індивідуальноорієнтованих методів, що дозволяють визначити несвідомо діючі вимірювання (конструкти) у ставленні до світу і самого себе.

Тема 3. Характеристика індивідуальних відмінностей. Темперамент як психобіологічна основа особистості.

1. Організм. Індивід. Особистість. Індивідуальність. Теорія розвитку індивідуальності Б.Г. Ананьєва. Теорія інтегральної індивідуальності (В.С. Мерлін).

2. Темперамент як формальна інтеграційна основа індивідуальності.

1. Організм. Індивід. Особистість. Індивідуальність. Теорія розвитку індивідуальності Б.Г. Ананьєва. Теорія інтегральної індивідуальності (В.С. Мерлін).

Співвідношення понять «організм», «індивід», «особистість», «індивідуальність» традиційно відносяться до числа найбільш дискусійних питань психології. Введення системного підходу дозволило по-новому підійти до вирішення цієї проблеми, висунувши на перший план уявлення про індивідуальність у її структурі. Основні ідеї та положення в цьому напрямку були сформульовані в працях В.С. Мерліна, Б.Ф. Ломова, К.К. Платонова, І.В. Равич-Щербо, В.М. Русалова.

Вихідним, родовим для всієї психології, і для диференціальної зокрема, є поняття "людина". При цьому людина розглядається, в першу чергу, як біологічна істота, що належить до класу ссавців виду *homo sapiens*. Від інших біологічних видів людини відрізняють: *Анатомо-морфологічні відмінності*,

Відмінності в організації психіки, Відмінності у взаємодії зі світом (як суб'єктів).

Організм — **тілесний фактор індивідуальності.** Біологічна координата людини визначає його як живу тілесну істоту. Найбільш близьким до цього визначення виявляється поняття "організм", яке в широкому сенсі може включати в себе анатомо-морфологічну структуру, фізіологічні та нервові процеси, нарешті, вищу нервову діяльність разом з механізмами роботи органів почуттів.

У сучасній диференціальній психофізіології та психології особистості поняття "організм" тісно пов'язане з такими ознаками як "специфіка тілесної організації", "біохімічні індивідуальні особливості" і нейрофізіологічні основи індивідуальності ". Поняття "організм" більш підходить для досліджень біологів і фізіологів, ніж психологів.

Індивід - передумова до особистості. Поняття "індивід" є корінним словом для центрального в диференціальній психології конструкта "індивідуальність". Термін "індивід" позначає, з одного боку, "єдину нероздільну істота (від лат, *individuum* - неділиме), 'виступає як єдине ціле, і, з іншого боку окремого уявлення людської спільності.

Особистість — **психологічний носій соціальних властивостей.** В "понятті" особистість "фіксуються ті ознаки, які визначаються приналежністю індивіда до суспільства (соціальна якість)". Вихідним моментом властивостей особистості (по Ананьєву Б.Г.) є її статус у суспільстві (економічне, політичне, правове, ідеологічне і т. д. положення в суспільстві), а також статус спільності, в якій складалася і формувалася дана особистість. На основі статусу і в постійному взаємозв'язку з ним будуються системи суспільних функцій-ролей, а також цілей і ціннісних орієнтацій. Статус, роль і ціннісні орієнтації утворюють первинні особистісні властивості, що визначають вторинні властивості, - особливості мотивації поведінки і структуру суспільної поведінки. Інтегративним ефектом взаємодії первинних і вторинних особистісних властивостей, результатом цієї взаємодії стає характер людини і його схильності.

Індивідуальність - інтегральна біопсихосоціальна характеристика людини. Людина як індивідуальність розуміється Ананьєвим як «єдність і взаємозв'язок його властивостей як особистості і суб'єкта діяльності, в структурі яких функціонують природні властивості людини як індивіда». Початок індивідуальності визначає індивід з його комплексом природних властивостей. Зокрема, спочатку в структуру психічних процесів сприйняття включена мотиваційна освіта. Мотивація «є фактором індивідуального розвитку в чотирьох напрямках: органічному, гностичному, етичному та естетичному.

Теорія розвитку індивідуальності Ананьєва Б.Г. Психіка людини включає такі структури, як індивід, особистість і суб'єкт діяльності. **Індивідуальні властивості людини** складаються з вікових і статевих і індивідуально типових властивостей. Вікові властивості послідовно розгортаються в процесі становлення, росту індивіда, а існуючи в формі

статевого деморфізма, інтенсивність якого змінюється з віком. **Індивідуально-типові властивості утворюють** конституційні особливості (статура і біохімічна індивідуальність), нейродинамічні властивості мозку, особливості функціональної геометрії великих півкуль (симетрія-асиметрія функціонування парних рецепторів і ефекторів). **Первинність індивідуальних властивостей полягає** в тому, що вони існують на всіх рівнях, включаючи клітинний і молекулярний. Взаємодія первинних індивідуальних властивостей включає динаміку психофізіологічних функцій (сенсорних, мнемічних, вербально-логічних і т.д.) і структуру органічних здібностей. Ці похідні від первинних властивостей називаються вторинними.

Уявлення В.С. Мерліна про інтегральну індивідуальність. В. С. Мерлін виходив з цілісного розуміння індивідуальності, тільки слово «цілісність» поміняв на «інтегральність». Тому у нього мова йде про інтегральне дослідження індивідуальності та інтегральної індивідуальності. В основі його розуміння індивідуальності лежить принцип системності, загальна теорія живих саморегулюючих та самоактуалізуючих систем. **Інтегральна індивідуальність** — це не сукупність особливих властивостей, відмінна або протилежна іншій сукупності, що позначається як характеристика типовості людини. Інтегральна індивідуальність - це особливість, що виражає індивідуальність своєрідність характеру зв'язку між усіма властивостями людини. *В. С. Мерлін вважає, що одна і та ж властивість може бути одночасно типовою та індивідуальною, якщо розглядати її в певному відношенні.* Наприклад, потреба в досягненні соціально типових в ситуації змагання (тобто, треба розуміти, властивості в цій ситуації нехай і не всім, але багатьом). Однак якщо судити про потреби в досягненні за рівнем домагань, то вона індивідуально своєрідна, так як пов'язана з індивідуальними особливостями психодинамики людини.

2. Темперамент як формальна інтеграційна основа індивідуальності

Темперамент (лат. tempero – змішую) – вроджена, стійка характеристика індивідуальності, одна з найважливіших структурних одиниць психодинамічної організації психічної діяльності (темпу, ритму, інтенсивності окремих психічних процесів і станів), що показує спосіб реагування на події.

Темперамент - це сукупність властивостей, які характеризують динамічні особливості протікання психічних процесів і поведінки людини, їх силу, швидкість, виникнення, припинення і зміну (Борис Михайлович Теплов)

Темперамент - індивідуальні особливості особистості (сукупність душевних, психічних властивостей людини), що характеризують ступінь його емоційної збудливості і проявляються в динаміці протікання психічних процесів, загальної рухливості і відношення особистості до навколишньої дійсності, в поведінці.

Вчення про темперамент та її типах має довгу історію. Всього виділяють кілька типів теорії темпераменту: наприклад, гуморальні, соматичні, нервові теорії, факторні.

Підходи	Специфіка уявлень про темперамент
Гуморальний	Темперамент залежить від співвідношення рідин в організмі «Temperamentum» - належне співвідношення частин
Соматичний	Темперамент пов'язаний з типом статури людини, або з конституцією.
Нервовий	В основі формування темпераменту лежать властивості нервової системи.
Факторний	Темперамент залежить від безлічі факторів (генетичного, психофізіологічного, нейрохімічного і т.д.). Необхідно абстрагуватися від сукупності «організмічних» факторів і зосередитися на дослідженні психологічної складової темпераменту.

Історія розвитку уявлень про темперамент починається з гуморальних теорій..

Вчення Гіппократа про темперамент. Гуморальні теорії (від лат. Humor - волога, сік). Основу вчення про типи темпераменту заклав знаменитий давньогрецький лікар Гіппократ. Він вважав, що стан організму залежить головним чином від кількісного співвідношення «соків» або рідин, наявних в організмі: крові, жовчі, чорної жовчі, слизу. Кожна рідина має свої властивості: кров - тепло, слиз - холод, жовта жовч - сухість, чорна жовч - вологість. Згідно Гіппократу переважання однієї з них визначає стан організму, його схильність до тих чи інших захворювань. Гіппократ виділив чотири типи «красис» (в перекладі з грец. - змішання), які і представляли 4 типу темпераменту. Конкретне найменування кожен тип темпераменту отримав за назвою тієї рідини, яка нібито переважає в даному організмі. Гіппократ думав, що: У сангвініків це кров (лат. Sanguis), Людина більш рухлива і весела. У холериків - жовта жовч (грец. Chole), що робить людину імпульсивною «гарячою». У флегматиків - слиз (від грец. Phlegma), Людина характеризується своїм спокоєм і повільністю. У меланхоліків - чорна жовч (від грец. Melain chole). що робить її сумною і боязкою. Таким чином, були виділені чотири основних типи темпераменту: сангвінік, холерик, флегматик, меланхолік, які стали класичними.

Формальна теорія видів темперамента І. Канта. Німецький філософ Іммануїл Кант (XVIII ст.) дав формальний опис чотирьох типів темпераменту, які він ділив на дві групи, розрізняючи темпераменти почуття і темпераменти діяльності (дії) .

Сангвінічний і меланхолійний типи темпераменту він розглядав як темпераменти почуття, а холеричний і флегматичний - як темпераменти дії.

Даючи характеристику чотирьом типам темпераменту, І. Кант змішує поняття темпераменту і характеру. Наприклад, меланхолік - «стурбований і недовірливий», сангвінік - «безтурботний і повний надій», флегматик - «вольовий і терплячий», холерик - «честолюбний і гордий».

Сангвінік визначається І.Кантом як людина веселої вдачі, який є хорошим співрозмовником, вміє і любить спілкуватися, легко заводить друзів. Він сповнений надій і віри в успіх всіх своїх починань. *Меланхолік* характеризується І.Кантом як людина похмура. Вона недовірлива і сповнена сумнівів, готова у всьому бачити привід для тривоги і побоювань. Остерігається давати обіцянки, тому що детально продумує всі труднощі, пов'язані з їх виконанням. *Холерик* - це запальна людина. Вона легко дратується і впадає в лють, але також легко і відходить, особливо якщо їй поступаються. Дуже активна. Віддає перевагу керувати іншими. Честолюбна, любить брати участь в різних церемоніях, хоче, щоб її всі хвалили. Турбота про інших людей і великодушність у неї показні, тому що вона любить тільки себе. *Флегматик* – це холонокровна людина. Її недоліком є схильність до бездіяльності (лінь) навіть в ситуаціях, коли настійно вимагають активності. Але, почавши щось робити, обов'язково доводить справу до кінця. Розсудливий, володіє принципами і сприймається як мудра людина.

Петро Францевич Лесгафт - російський біолог, анатом, антрополог, лікар, педагог (1910 р кінець XIX - початок XX в.) Під темпераментом він розумів ступінь діяння і відчуття, а також силу і швидкість дій і бажань. В основу своєї типології темпераменту П. Ф. Лесгафт поклав властивості системи кровообігу, зокрема, товщину і пружність стінок судин і діаметр їх просвіту, з чим пов'язані швидкість і сила кровотоку і, як наслідок, міра збудливості організму і тривалість реакцій у відповідь на різні стимули.

Головними ознаками темпераменту, згідно П. Ф. Лесгафту, є сила думки і швидкість дії. Таким чином, сангвінік - слабкий і швидкий, холерик - сильний і швидкий, флегматик - слабкий і повільний, меланхолік - сильний і повільний.

Лесгафт описує типи темпераменту наступним чином.

Сангвінік. Швидко на все реагує, але і швидко про все забуває. Він поступливий, всім співчуває, легко зближується і дружить. Але у нього все також легко зникає, розривається. Все швидко змінює і легко забуває.

Холерик. Швидко розвивається відчуття супроводжується різкими діями, що посилюються від будь-якого опору.

Меланхолік. Повільно на все вирішується, всюди вбачає перешкоди, відшукує причини до побоювань. Він незговірливий і сильно дотримується своїх звичок і звичаїв. Повільно сходиться з людьми, але глибоко і сильно прив'язується.

Флегматик. Діяльність проявляється дуже повільно, але може тривати дуже довго. Відчуття розвивається повільно і слабо і також повільно зникає. Звідси для флегматичного темпераменту характерні сталість і інертність.

Конституціональні теорії темперамента. На межі XIX–XX вв. з'являються соматичні (або конституціональні) концепції темпераменту. У

широкому розумінні поняття конституції охоплює всі спадкові чи вроджені анатомічні, фізіологічні та психічні властивості індивіда. Згідно соматичним концепціям існує зв'язок між властивостями темпераменту і статури.

Першу розгорнуту соматичну концепцію в 1904 році запропонував французький лікар **К. Сіго**. В основі його концепції лежить уявлення про те, що організм людини і його розлади залежать від середовища і вроджених схильностей. Кожній системі організму відповідає певне зовнішнє середовище, що впливає на неї. Так, повітря - джерело дихальних реакцій, їжа - травних, фізичне середовище викликає м'язові реакції, а соціальне середовище - різні мозкові реакції. Виходячи з цього, К. Сіго виділяє 4 основних типи статури (в залежності від преобладання в організмі однієї з систем). Переважання будь-якої системи над іншими приводить до специфічної реакції індивіда на зміни навколишнього середовища, завдяки чому кожному з типів статури відповідають певні особливості темпераменту.

Типологія Е. Кречмера. Слідом за К. Сіго головним ідеологом конституціональної типології був німецький психіатр Ернст Кречмер. У 1921р. він опублікував роботу «Будова тіла і характер». Будучи практикуючим лікарем, він звернув увагу, що кожному з двох видів захворювання - маніакально-депресивного психозу і шизофренії - відповідає певний тип статури. Він стверджував, що тип статури визначає психічні особливості людей і їх схильність до відповідних психічних захворювань. На основі численних клінічних спостережень Е. Кречмер виділив чотири конституціональних типи: пікнік, лептосоматик, атлетик і диспластик.

Згідно Е. Кречмер темперамент має вплив на наступні психічні якості: 1) на психестезію - емоційну чутливість або нечутливість до емоційних подразників, 2) на забарвлення настрою - відтінок задоволення і невдоволення в психічних утриманнях, перш за все на шкалу сумного і веселого, 3) на психічний темп - прискорення або затримку психічних процесів взагалі і їх спеціального ритму, 4) на психомоторну сферу, а саме на загальний руховий темп (рухливий), а також на спеціальний характер руху (стрункий, м'який).

Конституціональна типологія У. Шелдона (40-ві рр. ХХ в.).

У 1940-х роках в США придбала популярність концепція темпераменту американського вченого У.Шелдона. В основі поглядів Шелдона лежить припущення про те, що структура тіла визначає темперамент, що є його функцією.

У. Шелдон розкрив поняття соматотипа (типу статури) і висунув гіпотезу про наявність трьох основних соматотипів, пов'язаних з трьома шарами клітин ембріона - ендодермою, мезодермою і ектодермою.

Проаналізувавши 4000 фотографій студентів коледжу, він виділив (в залежності від переважання якого-небудь параметра) три типи - ендоморфний (аналогічний пікніку), мезоморфний (аналогічний атлетіку) і екторморфний (аналогічний астенику).

1. Ендоморфний тип. 2. Мезоморфний тип. 3. Екторморфний тип.

Співвідношення типів статури з описом характерних для них властивостей темпераменту представлено в таблиці 1.

Таблиця 1 Набір ознак зі шкали Т У. Шелдона

Эндоморфія (вісцеротонія) ПІКНІК	Мезоморфія (соматотонія) АТЛЕТИК	Эктоморфія (церебротонія) АСТЕНІК
Разслабленість в рухах та осанці	Упевненість в осанці та рухах	Заторможеність в рухах , скованість в осанці
Бажання комфорту	Прагнення до пригод , схильність до фізичної діяльності	Істотна фізіологічна реактивність
Уповільнення R	Енергічність	Підвищена швидкість R
Кохання, пристрасть до їжі	Потреба в рухах та задоволення від них	Схильність до інтимності, усамітнення
Соціалізація потреби в їжі , харчової активності,насолада від травлення	Прагнення до панування, жага влади, потреба в домінуванні	Значна розумова напруга, підвищений рівень уваги, тривожність схильність до міркувань
Любов до компаній, дружніх виливів	Схильність до ризику	Скритність почуттів, стриманість самоконтроль міміки
Любов до ввічливого поводження	Рішучі манери	Неспокійні рухи очей і обличчя
Соціофілія, схильність до громадського життя.	Хорообрість в бою	Соціофобія
Привітність з усіма	Агресивність у змаганні	Труднощі у встановленні соц. Контактів, загальмованість в спілкуванні
Жага похвали, любові і схвалення	Е. черствість, Ψ нечутливість	Труднощі придбання нових звичок, слабкий автоматизм,уникнення стандартних дій
Орієнтація на ін.	Клаустрофобія	Агорафобія
Стабільність емоційних проявів (емоційна рівність)	Відсутність жалості і такту відсутність співчуття	Невміння передбачити ставлення до себе ін. людини, непередбачуваність поведінки
Терпимість ,відсутність вибухових вчинків і Е.	сильна агресивність	
	Гучний голос, насилу приглушує голос	Тихий голос, страх викликати шум, уникнення шуму
Безтурботна задоволеність М'якість, легкість у спілкуванні й	Спартанська байдужість до болю	Надмірна чутливість до болю

зовнішньому вираженні почуттів		
Глибокий, гарний сон	Загальна галасливість Гучний поведінка	Недостатній, поганий сон, хронічна втома
Безхребетність, юнацька жвавність і манера зовнішнього вигляду		Зовнішній вигляд відповідає більш літньому віку
Легкість в спілкуванні і вираженні почуттів	Екстраверсія у вчинках, але прихованість в почуттях і емоціях Об'єктивне і широке мислення, спрямоване зовні	Інтраверсія
Товариськість і м'якість у стані сп'яніння, Товариськість і послабленість під впливом алкоголю	Агресивність і наполегливість в стані сп'яніння, самовпевненість, агресивність під впливом алкоголю	Стійкість до дії алкоголю
Жага до людей у важку хвилину, потреба в людях у важку хвилину	Жага до дії в важку хвилину, потреба в діях у важку хвилину	Жага до самотності у важку хвилину, потреба в самотності в важку хвилину
Орієнтація до дитинства і сімейним відносинам, орієнтація на дітей і сім'ю	Орієнтація до юнацької діяльності, орієнтація на заняття юнацького віку	Орієнтація до пізніших періодів Ж., орієнтація на літній вік

Нервові теорії темпераменту.

Типологія К. Юнга. Карл Юнг ділив людей на типи, виходячи з психологічних відмінностей, які, проте, він вважав вродженими. К. Юнг виділив два загальних типи - екстравертований і інтровертований. Для екстравертів характерна спрямованість на об'єкт. Тому думки інших людей, загальноприйняті норми, об'єктивні обставини визначають їх вчинки в значно більшому ступені, ніж їх власне, суб'єктивне ставлення до навколишньої дійсності. У інтроверта суб'єктивне завжди превалює над об'єктивним. Цінність суб'єкта завжди вище, ніж цінність об'єкта. Відчуваючи якусь небудь емоцію, інтроверт звертає увагу не на події або людей, які викликали цю емоцію, а на власні переживання. Власна думка для нього важливіше, ніж навколишня дійсність або думка інших людей.

Типи темпераменту (акцентуації характеру) за К. Леонгардом.

Для клінічних цілей К. Леонгард розробив описовий метод оцінки темпераменту. Згідно з його уявленням, існують такі основні типи темпераменту:

1. гіпертімічний - характеризується посиленою спрагою діяльності, наявністю оптимістичних рис у поведінці, ініціативністю, підвищеною мовленевою активністю, жвавністю й веселістю;

2 дистимічний, характерний для пасивної людини зі зниженою мовленнєвою активністю і півільністю дій;

3 афективно-лабільний, характеризує людей з різкою зміною гіпертимічних і дистимічних станів;

4 афективно-екзальтований, характерний для людей, що легко приходять в захват від радісних подій і в повний відчай від сумних.

Ця типологія призначена для клінічних цілей і повинна використовуватися з великою обережністю для характеристики темпераменту здорових людей. І все ж не можна не відзначити, що серед останніх можуть зустрічатися особи з вираженими особливостями одного з чотирьох типів.

Підхід до вивчення темпераменту В.С. Мерліна.

Специфікою наукової школи Мерліна було вивчення приватних проявів темпераменту - темпераментних властивостей. Вихідною передумовою теорії повинен бути опис ознак, за якими можна було б відрізнити темперамент від інших індивідуальних психологічних особливостей. Першою основною ознакою темпераменту В.С. Мерлін вважав обумовленість його властивостями нервової системи. Він називав такі особливості, які можна віднести до властивостей (характеристик) темпераменту:- регулюють динаміку психічної діяльності в цілому;

- характеризують особливості динаміки окремих психічних процесів;
- мають стійкий характер протягом тривалого часу;
- знаходяться в суворо закономірному співвідношенні, що характеризує тип темпераменту.

Отже, ознаками темпераменту є: - його вродженість, - стабільність прояви, - вплив на динаміку психічної діяльності людини, - наявність певного комплексу властивостей (красис), що обумовлює той чи інший тип темпераменту.

Тема 4. Здібності в структурі індивідуальності. Інтелект в структурі індивідуальних властивостей.

1. Проблема задатків, здібностей та інтелекту у диференційній психології.

2. Загальні інтелектуальні здібності.

3. Характеристика текстологічних підходів до інтелекту.

4. Стійкість інтелектуальних вимірювань.

5. Інтелект у структурі індивідуальних властивостей.

6. Спадковість і середовище у в детермінації інтелектуальних відмінностей.

7. Критерії та ступені важкості розумової відсталості.

Проблема задатків, здібностей та інтелекту у диференційній психології.

Проблема задатків, здібностей вперше було досліджено **Ф. Гальтоном**. Він став основоположником емпіричного підходу. Він запропонував основні

методи і методики, якими дослідники користуються і до сьогоднішнього дня: вимірював чутливість до звуку, окомір, метод вільних асоціацій, метод близнюків, вперше досліджував особистісні властивості людини науки. Ф.Гальтон винайшов анкету як метод дослідження і провів анкетування більше 300 представників інтелектуальної еліти Англії. Він вважав, що талант є спадковою рисою і виявляється у ряді поколінь і що соціальна еліта формується на основі успадкованого таланту. Задатки – деякі генетично детерміновані анатомо-фізіологічні особливості мозку і нервової системи, що є індивідуально-природною передумовою складного процесу формування і розвитку здібностей. Проте вони не зумовлюють самого розвитку здібностей. Задатки багатозначні, на їх основі можуть сформуватися різні здібності.

Задатками можуть виступати:

1. типологічні властивості нервової системи (швидкість утворення тимчасових нервових зв'язків, їх міцність, легкість диференціювань, сила зосередженості уваги, розумова працездатність);

2. індивідуальні особливості будови аналізаторів, окремих ділянок кори головного мозку.

Здібності – індивідуально-психологічні властивості, які визначають успішність виконання діяльності або ряду діяльностей, що не зводяться до умінь, знань і навичок, але зумовлюють легкість і швидкість навчання новим способам і прийомам діяльності.

Проблема здібностей – їхня природа, походження, вияв, формування. Б. М. Тепловим виділені ознаки здібностей:

- індивідуально-психологічні особливості, що відрізняють одну людину від іншої;

- тільки ті особливості, які мають відношення до успішності виконання діяльності або декількох діяльностей;

- здібності не зводяться до умінь, знань і навичок, але зумовлюють легкість і швидкість навчання новим способам і прийомам діяльності **В. Д. Шадріков** приходять до висновку, що поняття здібності є конкретизацією категорії властивості функціональних систем, що реалізують окремі психічні функції, мають індивідуальну міру вираженості, що виявляється в успішності і якісній своєрідності засвоєння і реалізації окремих психічних функцій. Головні параметри: продуктивність, надійність, якість. Він виділяє здібності мислительні, перцептивні, мнемічні і так далі. Також Шадріков вводить поняття **загальних здібностей** як придатності до широкого кола діяльностей або поєднання здібностей, від кожної з яких залежить успішність виконання тієї або іншої діяльності.

Під **інтелектом** розуміють форму організації індивідуально ментального досвіду у вигляді наявних ментальних структур, породжуваного ними ментального простору відображення і ментальних репрезентацій дійсності, що будуються в рамках цього простору.

Виділяють інтелектуальні здібності та інтелектуальні стилі. **Інтелектуальні здібності** – властивості інтелекту, що характеризують успішність інтелектуальної діяльності в тих або інших конкретних ситуаціях

з погляду правильності і швидкості переробки інформації в умовах розв'язання задач, оригінальності і різноманітності ідей, глибини і темпу наукованості, вираженості індивідуалізованих способів пізнання. **Інтелектуальні стилі** – індивідуально-своєрідні способи постановки і вирішення проблем. Інтелект є загальною здібністю до пізнання. Це загальна поведінкова характеристика, яка пов'язана з успішністю адаптації до нових життєвих завдань. Розрізняють **загальний інтелект** як здібність, що впливає на виконання будь-якої діяльності, виявляється в якості, швидкості і точності рішення розумових задач, в темпі і успішності навчання, продуктивності професійної діяльності й рівні соціальної адаптації; **соціальний інтелект** – здібність, що визначає успішність оцінки прогнозування і розуміння поведінки людей.

2. Загальні інтелектуальні здібності Інтелектуальна поведінка зводиться до прийняття правил гри. Критерієм є не перетворення середовища, а відкриття можливостей середовища для адаптивних дій індивіда в ній.

Інтелект – це певна здібність що визначає загальну успішність пристосування людини до нових умов. Механізм інтелекту виявляється у рішенні задачі у внутрішньому розумовому плані при домінуванні ролі свідомості над несвідомим.

М. О. Холодна виділяє такі властивості інтелекту:

1) властивості рівнів, що характеризують досягнутий рівень розвитку окремих пізнавальних функцій, і презентації дійсності, що лежить в основі психічних процесів (сенсорна відмінність, оперативна і довготривала пам'ять, об'єм і розподіл уваги, обізнаність);

2) комбінаторні властивості, що характеризують здібність до виявлення і формування різного роду зв'язків і відносин, здатність комбінувати в різних поєднаннях компоненти досвіду;

3) процесуальні властивості, що характеризують операціональний склад, прийоми і відображення інтелектуальної діяльності аж до рівня елементарних інформаційних процесів;

4) регуляторні властивості, що характеризують забезпечувані інтелектом ефекти координації, управління і контролю психічної активності. Інтелект слід розглядати з операціонального, а не субстанційного підходу. Інтелект є латентним (даний через різні непрямі вияви при вирішенні життєвих задач). Розподіл людей за рівнем інтелектом описується законом нормального розподілу.

3. Характеристика тестологічних підходів до інтелекту

Одними з перших учених, які почали вимірювати інтелект були **Ф. Гальтон та Б. Кеттелл**. Останній запропонував цілий ряд діагностичних процедур, які вимірювали гостроту зору, слуху, чутливості до болю, часу рухової реакції, надання переваги кольорам. Таким чином, на початку інтелект ототожнювався з найпростішими психофізіологічними пізнавальними функціями, при цьому підкреслювався вроджений характер інтелектуальних відмінностей між людьми. 1905 рік став переломним у

дослідженні інтелекту. У Франції почали розробляти об'єктивні процедури для дослідження розумово відсталих дітей. **Біне та Сімон** запропонували 30 завдань (тестів) для вимірювання рівня розумового розвитку дитини. Після цього починає формуватися текстологічна парадигма у дослідженні інтелекту. У шкалі розумового розвитку Біне-Сімона тестові завдання групувалися за віком. Оцінка рівня розумового розвитку здійснювалася на основі співвідношення реального хронологічного віку дитини з її «розумовим віком». Це співвідношення отримало назву *коефіцієнту інтелекту*.

У 1916 році американський вчений **Л.М. Термен** на основі тестів Біне-Сімона розробив новий набір тестів, що отримав назву шкали Стенфорд-Біне. Ця інтелектуальна шкала мала декілька редакцій і призначалася для оцінки інтелекту дітей шкільного віку. Поступово в тестології складаються дві прямо протилежні за своїми кінцевими теоретичними результатами лінії трактування природи інтелекту: одна була пов'язана з визнанням загального фактора інтелекту (Спірмен), інша із запереченням якої-небудь загальної основи інтелектуальної діяльності і утвердженням існування численних незалежних інтелектуальних здібностей (Терстоун).

Однофакторний підхід до інтелекту (К. Спірмен, Р. Б. Кеттелл, Дж. Равен, Д. Векслер, Ф. Вернон).

Теорія інтелекту як єдиної здібності була розроблена К. Спірменом і базувалася на факті наявності позитивних кореляційних зв'язків між результатами виконання різних інтелектуальних тестів. Він дійшов висновку, що рівень розумової енергії проявляє себе в здатності виявляти зв'язки і співвідношення між елементами власних знань, а також між елементами змісту тестової задачі.

Багатофакторні теорії інтелекту (Л. Терстоун, Дж. Гілфорд, Р. Мейлі, Дж. Керрол).

Інтелект як певна кількість здібностей досліджувався у рамках теорії Л. Терстоуна. В результаті своїх досліджень інтелекту його вдалося виділити 10 групових факторів, 7 з яких були ним ідентифіковані і названі первинними розумовими здібностями: просторовий (здібність оперувати в умі просторовими відносинами), сприйняття (здібність деталізувати зорові образи), обчислювальний (здібність виконувати основні арифметичні дії), вербальне розуміння (здібність розкривати значення слів), побіжність мови (здібність швидко підбирати слова за заданим критерієм), пам'ять (здібність запам'ятовувати), логічне міркування (здібність виявляти закономірність у ряді букв, цифр, фігур). Був зроблений висновок, що для опису індивідуального інтелекту не можна використовувати єдиний показник інтелектуального розвитку.

4. Стійкість інтелектуальних вимірювань

Американськими вченими здійснено дослідження немовлят 12-18 місяців і встановлено, що показники швидкості розвитку немовлят не дозволяють зробити який-небудь прогноз відносного рівня інтелектуального розвитку в подальшому. Ступінь взаємозв'язку між показниками тестів інтелекту, виконаних в різні вікові періоди, виявився залежним як від віку, в

якому проводилося перше тестування, так і від величини часового інтервалу між вимірюваннями, що проводилося. Навіть кореляція на дуже високому рівні (0,8) залишає достатньо місця для значних відхилень в кожному індивідуальному випадку. Так, протягом тільки шкільного періоду можлива зміна IQ в межах 50 балів. У 9% спостерігаються зміни в межах 30 балів, а в 58% в межах 15 балів. Отже можна зробити висновки про значні відмінності в оцінці інтелектуального потенціалу учня з цією оцінкою прогнозу успішності навчання. Проте прогнозування шкільної успішності в залежності від рівня IQ є успішним (0,5-0,6). Водночас лонгitudні дослідження дають підстави стверджувати, що існує вплив на показники IQ спеціально розроблених інтенсивних програм стимуляції (дослідження будувалося на моделі випадкових вибірок). Домашня атмосфера впродовж першого року життя адаптованих дітей у прийомних сім'ях здійснює значно більший вплив на їх подальший інтелектуальний розвиток, ніж під час другого, третього чи четвертого року їх життя в новій сім'ї. Домашнє середовище не впливає значно на рівень інтелекту дворічних дітей, але виявляється таким для оцінки розвитку їх інтелекту у віці трьох і чотирьох років.

5. Інтелект у структурі індивідуальних властивостей

Інтелект перебуває у прямому зв'язку з розвитком абстрактного мислення, логіки, з рішенням проблем, а також здатністю набувати знання.

Тривожність та інтелект. Ці два показники відображають енергетичний та інформаційний аспекти активності суб'єкта. В тривожності, як в одному з проявів рис темпераменту (емоційної нестабільності), відображається також інтенсивність емоційно-вольових процесів. За результатами дослідження Р. Кеттелла отримуємо в одних випадках тривожність та інтелект різноспрямовані (чим більше одне, тим менше інше), а в інших – рівноспрямовані. Очевидно, що це пов'язано з особистісними властивостями вищого рівня.

Темперамент та інтелект. Отримані результати свідчать про взаємодію темпераменту та здібностей насамперед через характеристики активності – ергічності, пластичності і темпу. Особистість та інтелект. Поняття інтелект починають розуміти за межами когнітивної сфери, розуміється у термінах багато чисельних здібностей, кожна з яких є важливою для адекватності та успішності у певній сфері життєдіяльності.

6. Спадковість і середовище у детермінації інтелектуальних відмінностей

Одна з основних гіпотез: гени визначають величину діапазону, в якому може вимірюватися певна ознака індивіда. Для IQ цей діапазон коливається в межах 20-25 пунктів. Маючи певну генетичну обумовленість, інтелектуальні здібності у конкретної дитини коливаються в залежності від насиченості – бідності середовища, в якому він зростає. Як тільки якість середовища покращується, рівень IQ зростає до верхньої межі діапазону, і навпаки. Врахування середовищних впливів в детермінації індивідуальних ознак не суперечить тій ролі, яку грає в обумовленості психологічних властивостей спадкові фактори. Конструкт «спадковість» визначається тією пропорцією у

загальній варіативності ознаки, які обумовлені генетичним впливом: показник спадковості $IQ = \text{варіативність}$, детермінована генотипом / загальна варіативність. Загально визнано у генетичній психології: ступінь відмінності ознаки є результатом відмінності у генотипі. Проте спадковість не є еквівалент підтвердження того, що прояв ознаки – це прямий результат генетичного впливу; скоріше, це відображення генетично обумовленої варіативності ознаки. Тобто якщо спадковість, наприклад, IQ рівна 0,8, то 80% відмінностей між людьми на рівні інтелекту обумовлені генетичним впливом, однак це не означає, що рівень інтелекту окремої особистості, що вимірюється відповідними балами, на 80% обумовлений генетично. Ще більш важливий факт, що величина оцінки впливу спадковості безпосередньо пов'язана з діапазоном середовищної (фенотипічної) варіативності.

7. Критерії та ступені важкості розумової відсталості

У широкому смислі термін «розумова відсталість» означає яскраво виражену неповноцінність тих здібностей, наявність яких необхідна для виживання у певних культурних умовах. тому це напряду пов'язано з розвитком інтелекту. У нашій культурі розвиток мови та вербальні здібності мають вирішальне значення при діагностиці розумової відсталості. Принциповим критерієм діагностики та класифікації розумової неповноцінності є психометричний коефіцієнт інтелекту. Розумово відсталі ділять на ідіотів, імбецилів, дебілів та межових. Серед найбільш поширених випадків клінічних різновидів неповноцінності можна назвати монголізм, церебральний параліч, мікроцефалію, кретинізм, гідроцефалію. Порівняно рідко зустрічаються фенілпіровічна агенція та амауротична ідіотія; причина цих захворювань криються у спадкових метаболічних порушеннях. Сучасні дослідження вказують на те, пренатальний та паранатальний середовищні фактори мають значно важливішу роль, аніж вважалося раніше. Перспективним є припущення про мультифакторну та уніфакторну причинність неповноцінності. Мультифакторна причинність частіше зустрічається у випадках легкої форми дебільності, а уніфакторна причинність характерна для специфічних клінічних різновидів. Розумово відсталі в цілому перебувають на нижчому рівні фізичного розвитку, у них спостерігаються фізичні та сенсорні дефекти, загальний стан здоров'я незадовільний, сприйнятливі до хвороб і нетривалого часу життя, але в інших аспектах не так сильно вирізняються від нормального населення. Коефіцієнт інтелекту у них з часом погіршується, проте це може бути обумовлене перебуванням у спецзкладах. Найменш розвинуті у них абстрактні функції. Поведінка стереотипна.

Змістовий модуль 2.

ОСОБИСТІТЬ, ХАРАКТЕР. ЛЮДИНА У ГРУПІ.

Тема 5. Характер як диференційльно-психологічна категорія.

1. Поняття характеру.
2. Типи акцентуації характеру.
3. Роль характеру у професійній діяльності.

Характер – це сукупність стійких проявів психіки людини, що відтворюються у спілкуванні та діяльності та обумовлюють типові способи поведінки у тій або іншій ситуації. На відміну від темпераменту характер людини може змінюватись протягом життя залежно від причин морального, соціального та економічного змісту. Це більш рухливе психічне утворення, що підлягає під коригування та прогнозування поведінки людини у тій або іншій ситуації. Характер може змінюватись також в житті кожного залежно від віку.

Слово «характер» позначає прикмету, та індивідуально-психологічну особливість, що відрізняє одну людину від іншої.

Інформація про характер дає можливість передбачити поведінку людини, з якою спілкуєшся, і відповідно до неї вірно спланувати власне свою. Це своєрідна програма поведінки людини, що має прояви за такими показниками:

- ставлення до себе (вимогливість, послідовність або самозакоханість, непостійність почуттів та вчинків);
- ставлення до людей (увага, ввічливість або зневажливе ставлення);
- ставлення до справи (серйозність, відповідальність або байдужість, нехтування);
- ставлення до речей (охайність або неохайність, надання речам великого значення або стримане ставлення до них).

Характер розглядається як комплексне утворення. Риси характеру людини складають своєрідні протиставлення: добро-зло, чутливість-байдужість, відповідальність-безвідповідальність та інші. У психології існує декілька класифікацій характеру. Прийнято також розглядати не просто характер як індивідуально-психологічну особливість людини, а так звані типи акцентуації характеру. Акцентуація у даному випадку розглядається як крайній варіант норми при посиленні окремих рис характеру. Можна визначити такі типи акцентуації характеру.

1. Інтроверт. Це, як правило, людина самодостатня, має дуже невелике коло спілкування. Інтроверти швидко втомлюються від людей, галасу. Вони, як правило, мають одного-двох друзів, але з цими людьми встановлюються дуже близькі та довірливі стосунки. Крайній варіант інтроверсії носить назву аутизм – це перевага самотності спілкуванню з іншими людьми.

2. Екстраверт. Протилежний тип. Люди даного типу, як правило, встановлюють для себе дуже широке коло спілкування, але близькі стосунки відсутні. У екстравертів багато приятелів, але немає друзів.

3. Сензитивний тип. Чутливий. Люди даного типу, як правило, вразливі, образливі, схильні підозрювати інших за будь-яких обставин.

4. Демонстративний тип. Люди даного типу схильні підпорядковувати собі інших, керувати, ставити себе на перший план.

5. Нестримний тип. Це дуже емоційні, нестримані у спілкуванні та вчинках люди. Вони відрізняються імпульсивністю та непослідовністю поведінки.

Характер у значній мірі залежить від темпераменту.

Критерієм характеру вважається вчинок людини у тій або іншій ситуації. Особливості характеру необхідно враховувати у процесі навчання, виховання та у професійній діяльності, особливо там, де робота потребує повсякденного спілкування.

Психологія характеру в роботах Олександра Федоровича Лазурського.

В основу своєї теорії А.Ф. Лазурський поклав принцип активного пристосування до середовища, а для класифікації виділив дві підстави - психічний рівень і психічний зміст. Чим вищий психічний рівень, тим більш успішно, активно і продуктивно йде пристосування людини.

Рівні психічного розвитку визначаються з боку вроджених якостей обдарованістю людини і запасом її нервово-психічної енергії (життєвих сил). У психологічному плані критеріями підвищення рівня є такі ознаки:

1. Продуктивність діяльності, обсяг і диференційованість, багатство відтінків інтересів людини.
2. Інтенсивність і сила окремих психічних проявів, що виражають собою небайдужість до результату своїх зусиль.
3. Свідомість і довільність психічних проявів, переважання ідейних процесів над чуттєвими.
4. Всевозрастаюча координація психічних елементів і посилення зв'язку між ними (інтегрованість особистості).

Типологія характеру Г.Хейманса - Р.ЛеСенна.

Існують й інші психологічні класифікації характеру. Голландські психологи Г. Хейманс і Р. ЛеСенн в основу своєї власної типології поклали три психологічні характеристики - основні елементи характеру.

Активність - пасивність характеризує прояви діяльності у всіх сферах життя (на роботі, в школі, вдома, під час дозвілля), а також манеру виконувати завдання негайно або відкладати їх виконання. Активність - це потреба в дії, в прагненні побудувати план і здійснити його.

Емоційність - беземоційність відображає частоту і силу емоційних реакцій у відповідь на події, здатність людини пережити все, що відбувається з нею.

Первинність - вторинність представляє темпорально-енергетичну реакцію людини, відображають як би в 'язкість психічного стану і одночасно спосіб людини структурувати свій час.

Типи акцентуації характеру.

Як вважає відомий німецький психіатр К. Леонгард, у 20-50% людей деякі риси характеру настільки загострені (акцентуєвані), що це за певних обставин призводить до однотипних конфліктів і нервових зривів. Акцентуація характеру - перебільшений розвиток окремих властивостей характеру на шкоду іншим, у результаті чого погіршується взаємодія з

оточуючими людьми. Виявленість акцентуації може бути різноманітною - від легкої, помітної лише найближчому оточенню, до крайніх варіантів, коли треба замислюватися, чи немає хвороби - психопатії. Психопатія - хвороблива зміна характеру (при зберіганні інтелекту людини), у результаті якої різко порушуються взаємини з оточуючими, психопати можуть бути навіть соціально небезпечні для інших людей. Але, на відміну від психопатії, акцентуації характеру виявляються не постійно, з роками можуть суттєво зменшитись, наблизитися до норми.

Концепція К. Леонгарда ґрунтується на уявленні, що існують основні та додаткові риси особистості. Основних рис небагато, вони утворюють ядро особистості, визначають її розвиток, адаптацію, психічне здоров'я. Якщо основні риси набувають розвитку, стають яскраво вираженими, вони визначають особистість у цілому, накладають свій відбиток на особистість та всі її прояви, а за певних обставин можуть зруйнувати всю структуру особистості. Виявлено такі основні типи акцентуацій:

Гіпертимний: відзначається енергійністю, яскравою експресивністю (багатством міміки, жестів, рухів), високою мовленнєвою активністю, жвавістю, веселістю, оптимізмом, ініціативністю. Позитивні риси: енергійність, оптимізм, жадоба діяльності, активність. Разом з тим, ці риси можуть поєднуватися з легковажністю, підвищеною дратівливістю, відсутністю самоконтролю і недостатньо серйозним ставленням до своїх обов'язків.

Дистимний: характеризується домінуванням сумного настрою, зниженою мовленнєвою активністю, уповільненістю дій та низькою готовністю до спілкування. Дистимні особи приємні у спілкуванні, бо володіють такими привабливими рисами, як схильність сприймати реальність серйозно, уникати домінування, усталеність симпатій до друзів.

Циклоїдний: відзначається періодичними чергуваннями гіпертимності та дистимності, що зумовлює зміни в манері спілкування з іншими. У період гіпертимності (на підйомі) проявляє активність, піднесений настрій, бажання спілкуватись. В період дистимності (спаду) змінює манеру спілкування, стає замкнутим, повільним, пригніченим. Циклоїдні особи поведуться то як особи з гіпертимною акцентуацією, то як особи з дистимною акцентуацією.

Збудливий: характеризує легко збуджуваних, запальних людей, які мають труднощі самоконтролю. Особливість цього типу полягає в тому, що емоційне збудження охоплює таких осіб швидко і легко досягає максимального піднесення. У період збудження виявляють дратівливість, запальність, погано контролюють себе. Поза спалахами емоційного збудження, в емоційно спокійному стані збудливі особи охайні, доброзичливі, сповільнені у реагуванні.

Застрагаючий: характеризує людей з інертністю намірів і негативних переживань, помірною контактністю. Інертність психологічних переживань викликає у людей цього типу схильність до повчань, боротьби за справедливість.

Педантичний: характеризує людей, мотивованих детальними дрібними вимогами досконалості, що поглинають їхню увагу та визначають переживання, стосунки. Педантичні особи рідко ініціюють конфлікти, легко поступаються лідерською позицією. У конфлікті виступають пасивною стороною.

Тривожний: характеризує людей з домінуванням почуття небезпеки, незалежно від реальної загрози ситуацій, та високим рівнем контролю своїх дій. Привабливі риси: емоційність, неагресивність, самокритичність, обов'язковість.

Емотивний: характеризує людей з високою емоційною чутливістю та нестійкістю емоційних станів. У конфлікти вступають рідко, виконують у них пасивну роль. Привабливі риси: чутливість, здатність до співчуття, доброта, соціальна спрямованість, орієнтація на соціальні норми, обов'язковість.

Демонстративний: характеризується підвищеним рівнем потреби у соціальній увазі, прагненням до лідерства, прагненням влади та соціального визнання, розвитком комунікативних здібностей та вмінь. Демонстративні особи відзначаються здатністю активно пристосовуватись до соціальних ситуацій, різноманітністю комунікативних навичок, що дозволяють їм легко переходити від однієї манери спілкування до іншої. У конфліктах виступають активною стороною, систематично самі провокують конфлікти, володіють складними стратегіями активного захисту

Екзальтований: характеризує людей, які легко досягають піднесеного стану від радісних подій та впадають у відчай від сумних. Екзальтовані особи альтруїстичні, охоче спілкуються, співчутливі, цінують естетичні враження. їм властиві витонченість, яскравість і щирість почуттів, чуйність та уважність в міжособистих стосунках, легкість у спілкуванні, красномовність, висока вербальна активність. Відразливі риси: підвладність настрою.

Тема 6. Джерела індивідуальних відмінностей. Особистість, індивід, індивідуальність.

1. Поняття «індивід», «особистість», «індивідуальність».
2. Структура особистості

Для того щоб визначити місце людини в сучасному світі, а також з'ясувати взаємини в системі “особистість – суспільство”, необхідно зупинитися на деяких загальних визначеннях, що характеризують людину з різних боків.

Людина має біосоціальну природу. З одного боку, це жива істота з притаманними їй загальними рисами, що властиві людському роду. З другого боку, в онтологічному аспекті, людина – істота соціальна, яка розкриває свої сутнісні риси саме в колективі, у процесі спілкування. За допомогою цілеспрямованої діяльності (праці), комунікації (мови), системи оцінки (критики) і самооцінки (самокритики) людина стає “суспільною твариною”, унікальним представником біосфери, що створила, на думку Володимира

Вернадського, своє власне середовище існування – ноосферу. Таким чином, людина – жива істота, яка має певні потреби, задовольняє їх у процесі виробництва завдяки спілкуванню і здатності свідомо, цілеспрямовано перетворювати світ і саму себе.

Однак, з'ясувавши амбівалентність природи людини, не можна відповісти на запитання, чому люди, які належать до єдиної етнічної спільноти, відрізняються один від одного, чому одні люди – відомі всій країні, а про існування інших знає тільки обмежене коло. Інакше кажучи, для відображення всіх аспектів людської особистості, виходячи з того, що вона є багатогранною, використовуються різні якісні характеристики. Це такі поняття, як індивід, індивідуальність, особистість (схема 1.).

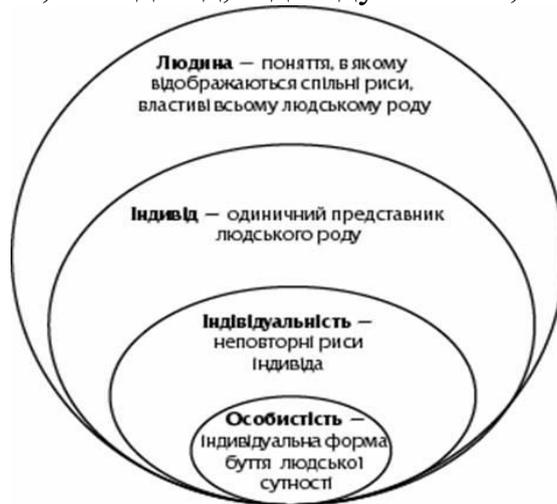

Схема 1. Співвідношення змісту понять “людина”, “індивід”, “особистість”, “індивідуальність”.

Розглянемо ці поняття більш детально.

Особистість — відображення соціальної природи людини, розгляду її як індивідуальності, та суб'єкта соціокультурного життя, що розкривається в контекстах соціальних відносин, спілкування і предметної діяльності^[1], соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, що визначається залученістю людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин^[2]. Під «особистістю» розуміють стійку систему соціально значущих рис, що характеризують особу як члена того чи іншого суспільства або спільноти. Поняття “особистість” характеризує суспільну сутність людини, пов'язану із засвоєнням різноманітного виробничого і духовного досвіду суспільства. Деякі теорії особистості не включають в неї біологічні характеристики людини, інші, приміром, фрейдизм, надають біологічним чинникам визначального значення. Більш виваженим є трактування особистості як динамічної єдності біологічного та соціального^[3].

Індивід, Індивідуум (лат. *individuum* — неподільний) — окремий організм, який існує самостійно, зокрема **окрема людина, особа, одиничний представник роду людського.**

Поняття «індивід» тісно пов'язане з поняттями «людський організм», «особистість», «суб'єктність», «індивідуальність» та «духовність», які

використовуються для позначення сукупності якостей, здібностей окремо взятої людини, сутнісних рівнів людського розвитку в онтогенезі[1]

Індивід постає на верхній межі періоду літичного (стабільного) розвитку людського організму як результат кризи одного року. Замість попереднього повного симбіозу, злиття дитини і дорослого, з'являються двоє — дитина і дорослий. Таким чином, вихід з кризи одного року є початком літичного періоду індивідного розвитку — плавних, тривалих змін, народження індивідного «порядку» з організмowego «хаосу», що проявляється у елементарних виявах диференціації та інтеграції психічних процесів, психофізіологічній самоорганізації на різних етапах сензитивності, функціональній самоорганізації становлення мозкової архітекτονіки, витворенні індивідуально-типологічних властивостей та конституційної типології у її людських виявах. Тут відбувається остаточне розмежування для дитини предметного і соціального середовища, переживання психофізіологічних станів у формі бажань, прагнень тощо. Криза дитинства (5,5-7,5 років) завершуючи індивідний етап розвитку дитини, стає водночас початком особистісного етапу

Індивідуальність (лат. *individuitas* — неподільність) — сукупність своєрідних особливостей і певних властивостей людини, які характеризують її неповторність і виявляються у рисах характеру, у специфіці інтересів, якостей, що відрізняють одну людину від іншої. Індивідуальність визначає людину як автора власного життя, як творця унікального життєвого шляху, носія багатогранної неповторності, авторського світобачення. Індивідуальність визначається витвореною нею духовно-практичною реальністю, що є сукупним результатом саморефлексії, совісті як особистого морального імперативу добра, віри як засобу поєднання макро- і мікрокосму, що породжує людину духовну.

Цінність особистісних якостей людини Цінність - значущість будь-чого для людини; у кінцевому підсумку - це те, чому людська особистість вбачає своє пряме виявлення або продовження "я та я", "я і ти" — провідні відношення людської особистості, в яких вона постає через самоусвідомлення (внутрішнє відношення) та через спілкування (зовнішнє виявлення). Цінності - це те, що найбільш дороге, святе для індивіда, для співтовариства людей. Коли мова йде про негативне ставлення індивіда до тих чи інших явищ, про те, що люди відкидають, нерідко використовується термін "антицінності", або негативні цінності. Цінність відбиває ставлення людини до дійсності (до тих чи інших фактів, подій, явищ), до інших людей, до самої себе. Відносини ці можуть бути різними в різних культурах і народів, соціальних групах. На основі цінностей, які вони приймають, сповідують, люди будують відносини, визначають пріоритети, висувають мету діяльності, займають ті чи інші позиції. Цінності можуть бути правовими, політичними, релігійними, художніми, професійними, моральними. Особистісний сенс цінності - це її ставлення до потреб людини. Особистісний сенс цінності, з одного боку, визначається об'єктом, що виконує функції цінності, а з іншого боку, залежить від самої

людини. Осягаючи сенс речі, людина виходить не зі своєї чисто природної потреби в ній, а з потреби, вихованої суспільством, до якого вона належить, тобто з родової суспільної потреби. Вона ніби дивиться на річ очима інших людей, суспільства і бачить в ній те, що має значення для її життя в рамках цього суспільства. Людина як істота родова шукає в речах їх родову сутність, ідею речі, яка і виступає для неї сенсом.

Схема 2. Структура особистості.

Фізична складова особистості – це тіло або тілесна організація людини, найбільш стійкий компонент особистості, заснований на тілесних властивостях і самовідчуттях. До фізичної складової особистості також часто відносять одяг і домашнє вогнище, що є важливою характеристикою сутності особистості. Недаремно з цього приводу говориться в прислів'ї, що “людину зустрічають по одягу”. До компонентів фізичної складової особистості можна також віднести все те, що зроблено її руками, а також інтелектом – побутові прикраси, колекції, рукописи, листи і т. д.

Соціальна структура особистості формується в процесі спілкування людей, починаючи з первинних форм спілкування матері і дитини. По суті, вона являє собою систему соціальних ролей людини в різних групах, частиною яких вона є. Існує теорія соціальних ролей американського соціолога Толкотта Парсонса. Відповідно до цієї теорії кожна особистість у системі відносин відіграє певну роль: батька, керівника, підлеглого, сина, чоловіка і т. д. Усі форми самоутвердження в професійній, суспільній діяльності, дружбі, любові, суперництві формують соціальну структуру особистості.

Духовна складова особистості являє собою той невидимий стрижень, ядро нашого “Я”, на якому базується вся структура особистості людини. Це внутрішні, духовні стани, що відбивають спрямованість особистості до певних цінностей і ідеалів. Духовність людини не є чимось зовнішнім, її не можна придбати шляхом освіти чи наслідування кращим зразкам духовності. Історія знає багато прикладів того, як інтенсивне духовне життя (мудреців, учених, діячів літератури і мистецтва) ставало запорукою не тільки фізичного виживання, але й активного довголіття.

Названі компоненти особистості утворюють цілісну систему, і кожен з цих компонентів на різних етапах життя людини набуває домінуючого значення.

Людина не народжується особистістю, вона нею стає в ході свого індивідуального розвитку шляхом засвоєння досвіду і ціннісних орієнтацій

суспільства, у якому вона живе, і це становлення і розвиток є для неї найважливішою проблемою.

Процес становлення особистості обумовлений як біологічними особливостями людини, так і соціальним середовищем. На думку деяких вчених, розумові здібності людини на 70 – 80 відсотків детерміновані біологічними особливостями людини, тобто генетично. Так, у роду Баха було 16 композиторів і 29 професійних музикантів, а Олександр Пушкін і Лев Толстой є родичами. Дослідниками встановлено, що прабабуся Пушкіна і прапрабабуся Толстого були рідними сестрами. Таких прикладів генетичного впливу на формування особистості можна привести безліч. При цьому важливе місце в процесі соціалізації відіграє виховання, приклад батьків, а також власна наполегливість у розвитку природніх задатків. Водночас важливою умовою для реалізації людиною своїх здібностей і якостей особистості є її потреба суспільству. На жаль, в історії ми часто спостерігаємо ефект незадіяності, коли рівень розвитку особистості значно вищий за рівень розвитку суспільства в цілому.

Ще одним важливим фактором, що має істотний вплив на формування особистості, є соціальне середовище. Соціальне середовище – це сукупність економічних, політичних, духовних, інформаційних умов, у яких відбувається життєдіяльність людини. Це не тільки саме суспільство, його соціальна структура, але й родина, колективи, групи спілкування (сусіди, друзі), які впливають на розвиток особистості і формують своєрідність її духовного світу.

Важливим компонентом соціального середовища є тип політичної системи суспільства, у якому формується особистість. Відомо, що відкрите, демократичне суспільство, у якому відносини між особистістю і суспільством відбуваються на засадах соціального партнерства і взаємоповаги, більш придатне для розвитку особистості і розкриття всіх її здібностей, ніж закриті, тоталітарне (авторитарне), у якому відносини в системі “особистість – суспільство” деформовані. Так, наприклад, якщо в США роблять ставку на ініціативних людей і практикують модель інтересу у взаєминах влади й особистості, то в СРСР цінувалися насамперед виконавські якості, слухняність і відпрацьовувалася модель примусу на рівні влада – особистість. Тому не дивно, що в змаганні цих двох протилежних соціальних систем більш життєздатною виявилася демократична модель США. Таким чином, особистість формується під впливом середовища на основі своїх індивідуальних біологічних задатків.

Тема 7. Психічні особливості пов'язані із статевою та гендерною приналежністю.

1. *Характеристика термінів «стать», «гендер» та пов'язані з ними відмінності.*
2. *Біологічні та культурні фактори відмінностей між статями.*

Характеристика термінів «стать », «гендер» та пов'язані з ними відмінності.

Проблема психологічних особливостей пов'язаних із статевою та гендерною приналежністю багатопланова. Основні її категорії – стать, гендер є предметом багатьох міждисциплінарних досліджень.

Вивчаючи проблеми статі, зарубіжні науковці використовують термінами: «sex», якщо йдеться про біологічні основи поведінки, і «gender», коли мають на увазі соціокультурний зміст поведінки.

Стать – сукупність анатомо-фізіологічних ознак організму, що забезпечує продовження роду і дає змогу розрізнити у більшості організмів жіночі й чоловічі особливості. Поділ на чоловічу і жіночу статі зумовлений тривалою еволюцією та генетично запрограмований статевими хромосомами. Відмінності статей: генетичні, морфологічні, фізіологічні, психологічні.

Стать як біологічне явище (sex) стосується індивідних характеристик: вона визначається у мить зачаття людини. Проте приймати або відкидати свою стать, переживати її як благо чи покарання людина може під впливом культурно-соціальних чинників: очікувань батьків, уявлень про призначення власної статі, її цінності тощо. Тому природні основи поведінки можна посилити або загальмувати, однак це може ослабити продуктивність людської діяльності і призвести до виникнення неврозів.

Стать як соціокультурний зміст поведінки (gender) зумовлюють чинники зовнішнього середовища: виховання, найближче оточення, культурні і моральні цінності суспільства, в якому зростає дитина, тощо.

Визначають такі гендерні характеристики особистості – *гендерна ідентичність, гендерна роль, гендерні стереотипи*.

Процес гендерної диференціації у людини соціально обумовлений. Соціальна диференціація починається з миті визнання статі дитини у вигляді надання йому імені (чоловічого або жіночого). З цієї миті починається процес навчання дитини гендерним ролям у відповідності з культурними особливостями даного соціуму під впливом певних стереотипів.

Таким чином бути чоловіком або жінкою це не тільки бути людиною з певними анатомічними ознаками, але і слідувати певним соціокультурним очікуванням соціокультурного середовища. Результатом процесу гендерної диференціації є гендерна ідентичність – поєднання поведінки та самопізнання індивіда яке полягає у приєднанні себе до певної статі та виконання гендерної ролі.

Гендерна роль – сукупність прав, обов'язків, норм поведінки чоловіка та жінки у певному соціальному середовищі у певний історичний період. Формування гендерних ролей відбувається під впливом гендерних стереотипів.

Гендерні стереотипи – це уявлення в суспільстві про соціальні ролі чоловіків і жінок, їх психологічні та фізіологічні особливості. Виділяють гендерні стереотипи що: стосуються нормативних уявлень про поведінкові, психологічні особливості чоловіків і жінок; стосуються змісту професійної діяльності (для жінок – обслуговуюча, виконавська, для чоловіків –

інструментальна, творча, управлінська); стереотипи, пов'язані з сімейними і професійними ролями чоловіків і жінок.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки виділяють три типи психологічної статі особистості або три типи гендерних ролей – маскулінний, фемінний, андрогінний.

Маскуліність і фемінність – нормативне представлення про самотичні, психічні, поведінкові властивості характерних для чоловіків та жінок.

У зміст маскулінних ролей входять характеристики активної, домінантної, інструментальної поведінки (самотійність, незалежність, наполегливість, здатність керувати, готовність ризикувати, сила, агресивність). Основними характеристиками фемінності є залежність від навколишніх умов, експресивність, необхідність встановлення близьких міжособистісних стосунків, вірність, м'якість, ніжність, поступливість, здатність до емпатії.

Андрогінія (грец. androgynos – двостатевий) – **багатомірна** інтеграція проявів емоційно-експресивного (жіночого) та **інструментального** (чоловічого) стилів **діяльності**, свобода тілесних експресій, відсутність жорсткого диктату статевих ролей, **емансипація обох статей**.

Теорія розвитку та зміцнення статевої ідентичності.

Як же з'являються і закріплюються ознаки психологічної статі?

Різні теорії розглядали цей процес з різних сторін.

До традиційних теорій статевих ролей слід віднести

1. Психоаналіз З. Фрейда.
2. Когнітивно-генетичний похід.
3. Структурно-функціональний аналіз Т. Парсонса, (Толкотт Парсонс - американський соціолог-теоретик).
4. Еволюційну теорію статі Вігена Геодакяна і ін. (Генетик, фізик).

Біологічні та культурні чинники відмінностей між статями.

Вплив статевих гормонів - це пряме джерело статевих відмінностей в психологічних рисах. Наявність чоловічих або жіночих статевих гормонів впливає на певні аспекти поведінки, як, наприклад, агресивність. У той же час пропорція гормонів андрогену і естрогену в організмі (і чоловіків, і жінок) обумовлює те, в якому ступені індивідуум розвиває маскулінні або фемінні якості.

Інше джерело загальних статевих відмінностей - визначають **стать хромосомаю** (XX і XY). Y-хромосома - одна з двох статевих хромосом, яка зустрічається у багатьох тварин, більшості ссавців, в тому числі людини. Містить ген SR γ визначає чоловічу стать організму, а також гени, необхідні для нормального формування сперматозоїдів. Мутації в гені SR γ можуть привести до формування жіночого організму з генотипом XY (синдром Свайера). Y-хромосома людини складається з більш ніж 59 мільйонів пар нуклеотидів нуклеотидів (органічні сполуки які грають важливу роль в енергетичних та інформаційних внутрішньоклітинних процесах).

Y-хромосома людини втратила 1393 з 1438 спочатку наявних в ній генів в процесі свого існування. При швидкості втрати генів 4,6 на мільйон років Y-хромосома людини потенційно може повністю втратити свою функцію протягом наступних 10 мільйонів років

Встановлено статеві відмінності в будові тіла, анатомічні особливості, фізіологічному функціонуванні і біохімічному складі. Різниця з віком збільшується. Вага хлопчиків при народженні на 5% більше, ніж дівчаток. До 20 року ця різниця збільшується на 20%. Збільшення чоловічого зростання відбувається від 1-2% в дитинстві до 10% до 20 років.

Щодо м'язової сили спостерігаються стійкі розбіжності на користь чоловіків в будь-якому віці. Ще з дитинства хлопчики виявляють більшу «м'язову реактивність». Життєвий об'єм легенів (жол) у хлопчиків на 7% вище, ніж у дівчаток. У зрілому віці - на 35%. Це важливо, оскільки жол є суттєвим фактором безперервного вироблення енергії. Таким чином, пропорційно вазі свого тіла, чоловік споживає і виробляє більше енергії, ніж жінка.

Інша важлива статеві відмінність полягає в акселерації у дівчаток. Дівчата не тільки раніше досягають фізичної зрілості, але протягом усього дитинства вони також швидше просуваються до свого дорослого статусу. Різниця коливається від 12 до 20 місяців.

Акселерація, як важливий фактор розвитку дівчаток з дитинства, може сприяти їх більш швидкому просуванню в придбанні мовних навичок і давати перевагу для вербального розвитку в цілому. Дівчаток відрізняє більш ранній початок статевого дозрівання по відношенню до емоційної і інших особистісних характеристик.

Різниця в життєздатності. У будь-якому віці жінки виявляють більше життєздатності, ніж чоловіки. Більш висока смертність чоловіків, ніж жінок. Починаючи з більшою поширеністю внутрішньоутробної та малюкової смерті хлопчиків, ніж дівчаток.

Зачаття хлопчиків на 20-50% більше, ніж дівчаток (Y-носій сперматозоїд більш легкий і рухливий ніж X-носій). Однак народжується хлопчиків на 5-6% більше, ніж дівчаток. Протягом усього життя чоловіки в багатьох біологічних відносинах виявляють велику вразливість. Вони більш сприйнятливі до інфекцій і частіше страждають фізичними вадами. Причина статевої відмінності в життєздатності та фізичних порушеннях полягає в статевих хромосомах. Оскільки жінка отримує дві X хромосоми, ефект дефектного гена може бути врівноважений нормальним геном в іншій.

Вплив культурних факторів. Культурні чинники грають важливу роль в диференціації статевих ролей і відповідних статевих відмінностей в поведінці. Навіть коли фізичні розбіжності сприяють прояву статевих відмінностей в поведінці, то це зазвичай вплив непрямого характеру. До розбіжностей в особистісному розвитку двох статей призводять швидше соціальні наслідки фізичних відмінностей, ніж біологічні статеві відмінності самі по собі. З дитинства хлопчики і дівчатка виховуються в різних «субкультурах». З ними багато в чому по-різному звертаються батьки, інші

дорослі, друзі. Особистості матері і батька самі по собі є важливими факторами в розвитку уявлень дитини про статеві ролі. Однак для хлопчиків і дівчаток існує ще багато інших способів, що дозволяють усвідомити, чого від них очікують в мові, манерах і інших аспектах поведінки.

Статеві відмінності в здібностях.

Моторні навички. В середньому хлопчики перевершують дівчаток не тільки мускульною силою, але і швидкістю і координацією великих тілесних рухів (наприклад, метання м'яча). У чоловіків більш короткий і погоджений час реакції, ніж у жінок.

Спритністю рук, як правило, відрізняються дівчинки (в ранньому дитинстві дівчинки раніше і краще навчаються одягатися). Дрібні, тонкі рухи - у жінок.

Перцептивні процеси. Швидко сприйняття деталей і часта зміна уваги краще у жінок. У чоловіків краще просторова орієнтація.

Вербальні функції. Жіноча перевага в вербальних функціях відзначається з дитинства до зрілого віку.

Пам'ять. Дівчатка процвітають і в тестах на пам'ять. Але розбіжності не великі і не стійкі.

Просторові і технічні схильності на користь чоловіків.

Числові здібності - відмінності на користь хлопчиків.

Художні здібності - в дошкільному віці дівчатка малюють більш детально, ніж хлопчики. У пізньому дитинстві і зрілому віці - жінки перевершують, але не на багато.

В музичні здібності - відмінностей не встановлено.

Відмінності в емоційній адаптації. У дитинстві невротичні симптоми виявляють і дівчатка і хлопчики однаково часто, відмінності полягають в способах прояву емоційної неврівноваженості. Способи вираження поганої адаптації у дівчаток - смоктання великого пальця, надмірна замкнутість, боязкість, сором'язливість, надчутливість і похмурість, коливання настрою. У хлопчиків - підвищена активність, що привертає увагу поведінку ревності, суперництво, брехливість, злодійство, егоїстичність, спалахи гніву. Після 14 років число невротичних симптомів у дівчаток значно вище, ніж у хлопчиків. Т.ч. жінки більш емоційно неврівноважені, ніж чоловіки.

Одна з найбільш стійких статевих відмінностей полягає в більшій агресивності чоловіків. Це обумовлено і біологічно і частково культурно. У зв'язку з цим у хлопчиків більше проблем з поведінкою, більше схильність до правопорушень. У чоловіків вище прагнення до лідерства і домінування. Відмінності в мускулінності / фемінності багато в чому обумовлені статеворольовими стереотипами і культурними традиціями.

Тема 8. Стильові особливості індивідуальності

1. Поняття життєвого стилю в психології.
2. Поняття когнітивного стилю у психології
3. Індивідуальний стиль діяльності.
4. Стратегії і стилі спілкування.

Характеристики всіх рівнів індивідуальності виявляються у тому способі взаємодії зі світом, що виробляється в людей і, подібно іншим особливостям, також має варіативність. Для позначення цього способу в диференційній психології використовують поняття «стиль».

Історія вивчення стилю починається з моменту, коли людина замислилася про причини індивідуальної своєрідності власного буття. Сфера застосування категорії «стиль» така широка, що в різних галузях знання вважається поняттям міждисциплінарним, вхідним у категоріальний апарат філософії, соціології, психології, літератури, мистецтвознавства, лінгвістики, біології.

Існує багато підходів до розуміння поняття “стиль”. Досить поширеною є наступна точка зору. **Стиль - це і є індивідуальність, особистість.**

У XVIII ст. французький натураліст Г. де Бюффона сказав «Стиль - це людина».

Одне з перших і найбільш образних визначень стилю належить В.Гете, який вважав стиль проявом вищих властивостей індивідуальності людини.

З області літератури і мистецтвознавства народилася низка психологічних теорій, серед авторів яких видатні вчені-психологи – А.Адлер, Г.Оллпорт, Г.Роршах. Однак у всіх цих теоріях фактично ототожнюються такі різні поняття, як індивідуальність, стиль, життєдіяльність.

Якщо узагальнити наявне у психології ставлення до поняття «стиль» то отримаємо наступне:

- стиль - спосіб самопрояву творчої спонтанної індивідуальності;
- стиль - формальна характеристика.

У психологічному контексті дослідження стилю в XX ст. проводилися у трьох напрямках, що використовують різні початкові системи координат:

- особистісні диспозиції життєвий стиль (Адлер, Оллпорт, Ройс, Пауел);
- характеристики когнітивних процесів: когнітивний стиль (Гарднер, Носалі);
- параметри поведінки (Томас, Чесс, Лазарус, Фоткман) і діяльності (Мерлін, Клімов): стиль поведінки і діяльності.

Залежно від локалізації характеристики, яка компенсується або видозмінюється, можна визначити:

- життєвий стиль,
- когнітивний стиль (спосіб реалізації задатків);
- стиль спілкування;
- стиль керування (стиль лідерства); стиль виховання;
- стилі професійної діяльності (напр., педагогічний стиль) та інші.

Життєвий стиль має такі характеристики:

формується в ранньому дитинстві, але не є вродженою особливістю;

часто носить помилковий характер, тобто не відповідає реальності;

стійкий, тобто установки, які демонструє клієнт, мають глибоко укорінені в його несвідомому коріння;

формується під впливом творчих здібностей особистості, її креативного Я;

Відповідальність за формування і, отже, зміна життєвого стилю лежить на самій людині, а це означає, що клієнт у змозі змінити свій життєвий стиль; в залежності від того, як людиною вирішується та чи інша життєво важлива проблема, у нього формується певний життєвий стиль, який надалі є основною для вирішення різних життєвих проблем і ситуацій.

Формування і типи життєвого стилю

Стиль кожної людини неповторний, проте Адлер запропонував класифікацію установок, які лежать в основі найбільш розповсюджених стилів і характеризуються двома якостями - соціальним інтересом і ступенем активності: нормальний спосіб життя - людина настільки добре адаптована, що, «хоче вона того чи ні, суспільство скористається її діяльністю. ... у неї досить енергії і сміливості, щоб відкрито зустрічати проблеми і труднощі, які трапляються в житті».

А. Адлер запропонував наступну класифікацію життєвих стилів:

Керуючий тип. Самовпевнені, напористі, з незначним соціальним інтересом. Вони активні, але не в соціальному плані. Встановлення - переваги (приклад - юні правопорушники, наркомани).

Тип що бере Особистість відноситься до всього світу паразитичних. Ні соціального інтересу. Головне - отримати від інших як можна більше. Унікаючий тип. Немає ні достатнього соціального інтересу, ні активності, необхідної для вирішення своїх проблем. Вони більше бояться невдачі, чим прагнуть до успіху. Низька активність не дозволяє їм бути асоціальними.

Соціально-корисний тип. Це втілення зрілості. (Вищий ступінь соціального інтересу - це вищий рівень активності). Дбайливий про інших і зацікавлений у спілкуванні з ними. Сприймає 3 основні життєві завдання - роботу, дружбу, любов.

Унікаючий тип. Не мають позитивні мети, основною стратегією поведінки є уникання. Переважає соціально-марне поведінка і низька продуктивність життя.

Дослідник девіантної поведінки В. Т Кондратенко виокремлює наступні стилі життя:

- **гедоністичний** (прагнення до реалізації своїх потреб);
- **аскетичний** (прагнення до зниження інтенсивності своїх потреб);
- **споглядальний** (орієнтація на зовнішні враження, що реалізує прагнення спростити стосунки зі світом);
- **діяльний** (прагнення до самовдосконалення і всебічного розвитку).

Автор зазначає, що аскетичний стиль часто зустрічається серед убивць, а споглядальний серед злодіїв.

Основою життєвого стилю вважається Я-концепція.

Я-концепція - це сукупність уявлень індивіда про себе, що включає переконання, оцінки і тенденції поведінки, це система найбільш загальних установок суб'єкта на самого себе.

Складає:

1 Самооцінка, найважливіша складова самосвідомості, може бути обчислена за оригінальною формулою У.Джеймса: самооцінка = успіх / домагання

2 Рівень домагань - цілі і задачі, які людина вважає для себе здійсненними (тісно пов'язаний із самооцінкою).

3 Локус контролю (інтернал) - схильність людини покладати відповідальність за все, що відбувається з нею, на зовнішні обставини або на себе (поняття було введено Дж.Роттером).

Психологічне подолання - це індивідуальний спосіб взаємодії із ситуацією відповідно до її логіки, значимістю в житті людини і її психологічних можливостей. У широкому змісті слова "coping" включає усі види взаємодії суб'єкта з задачами зовнішнього або внутрішнього характеру - спроби опанувати або пом'якшити, звикнути або ухилитися від вимог проблемної ситуації. Частково це поняття перетинається з поняттям психологічних захистів, однак воно ширше, тому що включає не тільки ментальну, але і фактичну реальність.

Когнітивним стилем у широкому розумінні називають спосіб обробки інформації - її одержання, збереження і використання. Найчастіше виділяють стилі сприйняття і стилі мислення. Уперше ідею про наявність стійкої різниці у засобах сприйняття й мислення наголосив Дж.Клейш у 1951р. Термін "когнітивний стиль" запропонував Р.Гірднер. Уявлення про когнітивний стиль як стабільну індивідуальну характеристику засобу взаємодії людини із інформаційним полем є заслугою Г.Віткіна, який, вивчаючи сприйняття, звернув увагу на те, що різні люди більше або менше орієнтуються на контекст. Крім того, вміння опиратися на вплив фонових ознак під час виокремлення фігури він назвав полenezалежністю, та, навпаки, залученість у контекст є полenezалежністю.

Сучасними психологами виділяються, як найменше, два підходи у розумінні феномену когнітивного стилю: **діяльнісний й особистісний**.

Діяльнісний підхід характеризує найбільш типові особливості інтелектуальної діяльності (сприйняття, мислення, дії, що пов'язані із вирішенням пізнавальних завдань, особливо у ситуації невизначеності). Крім того, в межах цього підходу аналізуються особливості діяльності, в процесі якої стиль виявляється.

У межах **особистісного підходу** когнітивні стилі розглядаються як особистісні якості, особливості індивідуальності людини, яка є творцем цього стилю. Сутністю особистісного підходу є акцентування на особистісні якості, їх прояв у поведінці та особливостях реакцій, пізнавальних процесів.

В залежності від принципу класифікації, на основі аналізу наукової літератури, визначають такі когнітивні стилі:

- за типом сприйняття: полезалежність – полenezалежність;
- за типом реагування: імпульсивність - рефлексивність;
- за особливостями когнітивного контролю: ригідність - гнучкість;
- за діапазоном еквівалентності: вузькість - широта;
- за складністю: когнітивна простота - когнітивна складність, толерантність до нереалістичного досвіду;
- за типом мислення: аналітичний - синтетичний; за домінуючим засобом опрацювання інформації: образний - вербальний, за локусом контролю: екстернальний - інтернальний.

Характеристики параметрів когнітивного стилю:

➤ **полenezалежність / полезалежність або глобальність / артикульованість** означає уміння опиратися впливу конфліктуючих фонів при сприйнятті зорових форм і зв'язків.

➤ **аналітичність / синтетичність (концептуальна диференційованість) або вузькість / широта** діапазону когнітивної еквівалентності - характеризує індивіда в залежності від кількості понять, що він використовує для класифікації набору предметів, рішення проблеми. формування категорій у процесі узагальнення (Гарднер).

➤ **Категоріальна широта / вузькість виявляє уявлення** людей про межі варіативності подій або процесів у відношенні до максимально припустимого і мінімально можливому значенням (Петтігру).

➤ **Деталізованість / цілісність** розуміється як гіперсензитивність до невеликих нюансів і незначних особливостей, перебільшення будь- яких змін, опір і навіть зсув вихідних стимулів.

➤ **Толерантність / нестійкість** до нереального досвіду визначає ступінь сприйнятливості індивіда до інформації, яка суперечить його картині світу, знанням про дійсність. Виявляється у швидкості виникнення ілюзій.

➤ **Когнітивна складність / простота або ступінь** диференційованості концептуальних систем відбиває здатність більш багатоаспектно сприймати й оцінювати навколишню дійсність. В основі цього виміру стилю лежить процедура оцінювання людей і явищ шляхом подібності і розходження з використанням біполярних шкал.

➤ **Імпульсивність / рефлексивність виявляє** тенденцію індивіда до більш-менш розгорнутого і детального аналізу ситуації, перед ухваленням рішення. Даний когнітивний стиль (рефлексивність-імпульсивність) було виокремлено уперше Д.Каганом в процесі дослідження інтелектуальної діяльності. У цьому стилі яскраво відбивається тенденція до більш-менш розгорнутого аналізу завдань перед прийняттям рішень, кількість понять, які людина використовує для вирішення проблеми.

➤ **Ригідність / гнучкість пізнавального контролю** оцінюється як ефективність подолання стереотипу, оцінювана за швидкістю і точністю виконання критичного завдання. Характеризується також стійкістю індивіда в процесі переключення на інші види і способи діяльності відповідно до об'єктивних вимог. З точки зору проблеми природи когнітивних стилів,

ригідність - гнучкість пізнавального контролю є одним з актуальних, тому що, виявляє легкість чи утруднення зміни способу діяльності.

Індивідуальний стиль діяльності. У працях К. М. Гуревича, Є. О. Климова, В. С. Мерліна та інших дослідників показано, що люди з різними характеристиками нервової системи за параметром "рухливість-інертність" можуть досягти високої продуктивності праці завдяки виробленню в них ІСД (специфічних; найадекватніших тактик, стратегій виконання виробничих завдань). Компенсаторні можливості індивідуального стилю простежені щодо різних видів професійної й навчальної діяльності. Водночас доведено, що сам стиль складається внаслідок адекватного пристосування до діяльності, яке великою мірою зумовлюється властивостями нервової системи. За найзагальнішим визначенням, ІСД - це система індивідуально-специфічних прийомів, що забезпечують успішне пристосування людини до діяльності.

Формування ІСД - важливий аспект професійного навчання, розвитку професійних здібностей, професійної придатності. Цілеспрямоване формування ІСД базується на використанні позитивних можливостей людини або на компенсації негативних проявів. Відповідно у структурі стилю виділяють механізми адаптації й компенсації. Водночас структура індивідуального стилю визначається особливостями співвідношення орієнтувальної, виконавчої та контрольної діяльності (залежно від таких властивостей людини, як типологічні особливості вищої нервової діяльності та мотивації особистості).

ІСД - це система прийомів роботи, які характеризують різні сторони діяльності: особливості здійснення виконавчих дій, вибору ситуацій і завдань, організації робочого місця, підготовки до роботи й дотримання вимог, які ставляться. Трудові прийоми формуються для адаптації, компенсації й корекції виконання трудових дій. Співвідношення і взаємозв'язок трудових дій зумовлені впливом властивостей різних рівнів індивідуальності, зокрема особистісного й психофізіологічного. При цьому відбувається спрямована особистістю регуляція проявів властивостей нервової системи. Сполучними ланками між названими рівнями індивідуальності виступають емоційна реакція, самооцінка й установки.

Стиль спілкування. Індивідуально-типологічні особливості взаємодії партнерів, переважання певних форм, засобів і прийомів поведінки спричиняють вироблення певного стилю спілкування.

Стиль спілкування - це індивідуально-стабільна форма комунікативної поведінки людини, яка виявляється в будь-яких умовах взаємодії - у ділових і особистісних стосунках, у стилі керівництва і виховання дітей, способах прийняття рішень і розв'язання конфліктів, у прийомах психологічного впливу на людей.

Стиль спілкування характеризується передусім такими параметрами, як мінливість, ситуаційна адекватність та специфічність. Він становить рухливу, мінливу залежно від ситуації систему використання засобів і способів спілкування.

На основі ступеня адекватності засобів і способів спілкування ситуаційним умовам, в яких відбувається взаємодія, виділяють гнучкий, ригідний та перехідний стилі.

Гнучкий стиль характеризується високим рівнем орієнтації в ситуації спілкування адекватною оцінкою інших та самооцінкою, розумінням підтексту спілкування, емоційного стану співбесідника. Ригідний стиль відрізняє відсутність достатнього аналізу своєї і чужої поведінки, неадекватна оцінка інших і самооцінка, погане володіння собою, нерозуміння підтексту спілкування, відсутність вміння знаходити доцільну форму спілкування для здійснення ефективного впливу на співрозмовника. Перехідний стиль є проміжним. Для нього характерний вияв певною мірою як одних, так і інших тенденцій, тобто розуміння людей і ситуацій неповне, вплив на інших не завжди ефективний і відповідний ситуації.

Тема 9. Психологічний час особистості: координати індивідуальних відмінностей та їхні детермінанти.

1. Історія розвитку вчення про психологію часу
2. Поняття психологічного часу в психології
3. Індивідуальні відмінності сприйняття часу в ситуативному масштабі.
4. Психологічний час як реальний час психічних процесів, станів і властивостей особистості.
5. Структура часу і тимчасова орієнтація як координати індивідуальних відмінностей.

Історія розвитку вчення про психологічний час

Для сучасної людини такі поняття, як біологічний час, психологічний час особистості, тимчасова перспектива, є очевидними і природними. Навіть не розбираючись в глибинах визначення сутності психологічного часу особистості, кожен зможе прийти до висновку, що цей час, даний в особистому переживанні, час, який може відрізнитися від фізичного часу, але залишатися нерозривно з ним пов'язаним. Однак подібне ставлення до розуміння часу існувало не завжди, якщо бути точним - переверот в уявленні часу стався зовсім нещодавно (в історичному масштабі) - завдяки роботам філософів кінця XVII - середини XVIII ст. (Дж. Локк, Д. Юм, І. Кант), що підійшли до розгляду проблеми часу швидше з психологічної і трансцендентальної позиції.

Можна стверджувати, що найбільш повний і «революційний» погляд на час було представлено в працях І. Канта, які стали відправною точкою в перегляді природи часу. Неоціненний внесок в осмислення часу зробили вчені і філософи середини XIX - початку XX століття, серед яких виділяються такі фігури, як Е. Гуссерль, А. Бергсон, В. Дільтей, М. Хайдеггер, Ж. Гюйо і ін.

Проблема часу, як фактор людського життя, хвилювала уми мислителів протягом довгих століть, задовго до робіт І. Канта, який вперше зробив спробу систематизувати і описати психологічні закономірності переживання

часу людиною. Гесіод, Платон, Арістотель, Сенека, Марк Аврелій, Данте, Гете, П. Монтьєн - список діячів різних епох і культур, які цікавляться проблемою часу і відображають свої роздуми в філософських і художніх творах, можна продовжувати дуже довго. До середини ХІХ століття судження про час, як правило, носили умоглядний характер і були вираженням узагальненого життєвого досвіду. Однак, вже серед робіт філософів античності можна знайти досить серйозні наукові напрацювання, що стосуються спроби осмислення часу. Так, наприклад, Арістотель приділив значну увагу проблемі часу і збудував концептуальне для своєї епохи розуміння даного феномена, через визначення «час - число руху». В цілому для мислителів в античності характерно розгляд часу через зв'язок з життям космосу, вічністю (Платон, Арістотель), життям світової душі.

Проблема часу розглядалася і з релігійних позицій. Аналіз часу у взаємозв'язку з життям індивідуальної душі був запропонований Аврелієм Августиним (354-430 рр. Н.е.), якого деякі вчені називають автором першої психологічної концепції часу. Зіставляючи час і вічність, А. Августин зазначав, що час - це протилежність вічності, час є безперервною зміною, а вічність - навпаки, незмінна і постійна.

Значно пізніше Р. Декарт запропонував свою інтерпретацію часу як способу мислити справжню тривалість речей. Відлуння запропонованих мислителями міркувань про природу часу можна зустріти і у більш пізніх дослідників даного феномена. І. Кант був одним з перших, хто зміг строго сформулювати психологічні закономірності переживання людиною часу, вважаючи час як фундаментальний шар свідомості. Згідно І. Канту час, як і простір, є лише формою чуттєвого споглядання. Саме апріорне уявлення про час лежить в основі сприйняття одночасності і послідовності, а також в основі споглядання людиною всіх явищ.

Таким чином, протягом тривалого періоду відбувалося накопичення всіляких фактів і спостережень, які ставали «досить стійким елементом духовної культури», і згодом послужили відправною точкою для початку наукових досліджень психологічного часу.

Поняття психологічного часу в психології.

У психології встановлено, що особистісна індивідуальна діяльність людини завжди розгорнута в часі. Вважається, що час і простір, будучи визначальними параметрами існування світу і людської діяльності, вони виступають і як основні конструкти картини світу людини і його ментальності. Уявлення про простір і час разом з іншими формами сприйняття дійсності (уявленнями про число, про зміну, про причини, людські долі і т. П.) Створюють «ту сітку координат», за допомогою якої люди сприймають дійсність і будують образ світу, який існує в їх свідомості.

Для психології характерна велика кількість різних напрямків у вивченні питання сприйняття часу. Висвітлювалися проблеми дослідження сприйняття часу (які передбачають виявлення фізіологічних структур, що відповідають за сприйняття часу, як якогось стимулу, що викликає реакцію), вивчалися пороги тривалості і швидкості реакції, особливості

функціонування біологічного годинника організму, психологічна відносність і напрямок течії суб'єктивного часу, розглядалася проблема тривалості сьогодення. Велика увага приділялася проблемі сприйняття тривалості, так, Д. Г. Елькін відзначав, що сприйняття чистої тривалості є першим етапом в процесі суб'єктивного заломлення об'єктивного часу.

Наш одеський вчений, професор ОНУ ім.І.І.Мечникова Б. І. Цуканов відзначав: «Щоб зрозуміти дійсну природу часу, необхідно принципово визнати, що час, як реальність, існує у вигляді безпосередньо пережитої індивідом тривалості».

Індивідуальні відмінності сприйняття часу в ситуативному масштабі.

Ситуативний масштаб - переживання і сприйняття коротких тимчасових інтервалів. Загальновідомо, що рух реального фізичного часу далеко не завжди відповідає психологічному відчуття часу. Психологічна хвилина може бути довшою або коротшою її фізичного аналога. Психологами ці закономірності були встановлені щодо як порожніх інтервалів часу, так і заповнених. При спробі вимірювання невеликого порожнього тимчасового інтервалу невідомої тривалості за суб'єктивним відчуттям у випробовуваних виявляється досить стійка тенденція розбіжності об'єктивних тимчасових інтервалів і суб'єктивних даних. Одні випробовувані схильні недооцінювати тривалість інтервалів в межах хвилини, інші - переоцінювати.

Фактори, що впливають на сприйняття та оцінку тривалості часу: 1) вік випробуваного (чим старша людина, тим швидше його суб'єктивне протягом часу); 2) фізичний стан людини (підвищення температури тіла може викликати переоцінку часу, а зниження - її недооцінку); 3) фактор статі (жінки перевершують чоловіків у точності оцінки тимчасових інтервалів); 4) психологічні властивості і стану індивіда: тривожність (тривожні схильні до переоцінки тимчасових інтервалів), рівень інтелекту (чим вище рівень інтелекту, тим менше схильність переоцінювати тимчасові еталони); 5) соціокультурні чинники оцінки точності тимчасових суджень: статус в структурі міжособистісних відносин (люди з високим статусом більш точні в оцінюванні тимчасових інтервалів); 6) місце проживання (міські більш точні, ніж сільські жителі); 7) культурні особливості (Захід- Схід).

Однією з причин індивідуальних відмінностей у сприйнятті часу, є *функціональна асиметрія мозку*. Virshup, пов'язуючи прояв творчих здібностей з переважанням правої півкулі, виявляє у творчих особистостей брак почуття часу і відсутність здатності до планування майбутнього. Drake з правшеством пов'язує прояви особистісного оптимізму щодо майбутнього. Отримано багато клінічних даних, що вказують на взаємозв'язок функціонування півкуль і таких характеристик, як уявлення про послідовність подій у часі, суб'єктивний відлік поточного часу. Існують роботи, в яких показано, що оцінка тимчасових інтервалів має різні механізми і різні полушарні відносини в залежності від величини інтервалів.

Менші інтервали 10 мс оцінюються краще при пред'явленні стимулів лівій півкулі, великі 180 мс - правому.

В іншому дослідженні встановили, що лівші (в порівнянні з правшами і амбидекстрами) найменш точно відтворюють тривалість пропонованих стимулів. У дослідженнях Москвіна індивідуальні профілі визначалися в системі «рука-ухо-глаз». За результатами, зокрема, було виявлено, що праволатеральні жінки в порівнянні з праволатеральними чоловіками більш схильні переоцінювати і недовідмірювати задані інтервали часу. Праволатеральні чоловіки-навпаки.

Психологічний час, як реальний час психічних процесів, станів та якостей особистості.

Чи можна цілеспрямовано впливати на суб'єктивне сприйняття плину часу? Дослідники відповідають на це питання ствердно. Наприклад, в експерименті із запам'ятовування слів у однієї групи випробовуваних годинник йшли вдвічі швидше, ніж в дійсності, а в іншій - вдвічі повільніше.

Між запам'ятовуванням і відтворенням слів об'єктивно пройшло 1,5 години, суб'єктивно в першій групі час дорівнювало 45 хвилинам, у другій - 3 години. Виявилося, що в другій групі випробовуваних рівень відтворення слів був значно нижче, ніж в першій.

У ряді експериментів вдавалося вселяти високогіпнабельним випробовуваним глибоку регресію віку аж до появи рефлексів, характерних для новонароджених, істотні зміни самопочуття випробовуваних при вселенні їм зміненого (уповільненої або прискореного часу).

Отримані дані свідчать про те, що психологічний час не є спотвореним відображенням об'єктивного часу, а виступає власним часом психічних процесів, оскільки саме представлена в свідомості, а не об'єктивна тривалість впливає на зміст пам'яті і інших процесів.

Практично той же висновок був отриманий і на клінічному матеріалі. Досліджуючи розлади сприйняття часу у хворих (прискорення, уповільнення, розтягування, зупинка, зворотна течія часу і ін.), Н. Н. Брагіна і Т. А. Доброхотова (1980) виявили, що людина живе не тільки в реальних просторі і часі, але і в своїх особистих, індивідуально обумовлених, але також реально існуючих для нього тимчасових координатах. Тобто психологічний час - це реальний час психічних процесів, станів і властивостей особистості, в яких вони функціонують і розвиваються.

Структура часу та и часова орієнтація як координати індивідуальних відмінностей.

Структура часу виражається тріадою минуле-сьогодення-майбутнє. Вони знаходяться у відносинах взаємодоповнюючих. У різні періоди життя людини їх співвідношення може бути різним. Т. Котл, наприклад, досліджував структуру часу за допомогою «методу тимчасової лінії», коли випробовуваному потрібно відкласти відрізки, що характеризують даний, індивідуальне і історичне минуле і майбутнє особистості.

В результаті експерименту він виявив, що при переході від дитинства до зрілості послідовно зростає питома вага історичного минулого і

майбутнього в свідомості людини. Причому 20-річні вказували втричі більший діапазон майбутнього в порівнянні з минулим, тоді як в більш зрілому віці це співвідношення врівноважувалося.

Переважає спрямованість людини на події та об'єкти минулого, теперішнього або майбутнього називається тимчасовою орієнтацією. Фіксація на різних елементах цієї тріади дає індивідуальні відмінності в поведінці і життєвих установках людини, які мають як свої негативні, так і позитивні складові.

Сприяють застряганню в одному з тимчасових інтервалів наступні чинники. Соціокультурні детермінанти: специфічні культурно-антропологічні моделі (наприклад, для півночі Італії характерна орієнтація на майбутнє, а на півдні - на минуле; Японія - традиційно характеризується орієнтацією на минуле і майбутнє). Релігійні моделі: наприклад, протестантизм - орієнтація на майбутнє (біографічне), а католицизм - на загробне життя.

Соціальне походження: низьке - орієнтація на сьогодні, середній клас - орієнтація на майбутнє, вищий - самі формулюють тимчасові установки). Рівень освіти: чим вище, тим більше на майбутнє. Вік: діти орієнтовані на сьогодні, в міру дорослішання орієнтація змінюється на майбутнє, до старості - на минуле. Професійна приналежність: наприклад, вчителя - на минуле, економісти - на майбутнє.

Вплив хімічних препаратів: наприклад, алкоголь, наркотики, а також медитація сприяють орієнтації на сьогодні.

Місце проживання: географія, клімат - у міру наближення до екватора спостерігається велика вираженість на сьогодні. Чим ближче до екватора, тим нижче освіту і тим більше баланс сільське господарство-промисловість зрушають у бік сільського господарства. Дослідники пов'язують даний факт з відсутністю сезонної змінності в природі.

Рівень інтелекту також розглядається як значущий фактор. Зокрема, було показано, що старші школярі з високими показниками інтелекту характеризувалися більшою спрямованістю в майбутнє і менш вираженою спрямованістю в сьогодні і минуле (в порівнянні з іншими випробуваними). Випробовувані з більш низьким рівнем розвитку розумових здібностей відрізнялися більшою спрямованістю в минуле і меншою - в майбутнє, схильністю оцінювати час як розтягнуте, пусте, неорганізоване, повільне і менш приємне.

Ряд дослідників (Ф. Зімбардо, Дж. Бойд, Ж. Нюттен і ін.) Стверджують, що тільки оптимальне змішання всіх тимчасових орієнтацій формує збалансовану тимчасову перспективу (транспектива), яка характеризується гнучкістю і здатністю до перемикання. Збалансована тимчасова транспектива передбачає виражене позитивне минуле - відчуття коренів, ідентичності, сім'ї; середньо виражені майбутнє (перспектива) і представлене даний (отримання задоволення від життя, енергія). Людина, що володіє збалансованою тимчасовою транспективою, бачить темпоральну нерозривність і інтеграцію подій, тобто має «тимчасову компетентність».

Тема 10. Групові відмінності з етнокультурного фактору.

1. Культура і психіатричний діагноз
2. Основні поняття: раса, етнос, культура
3. Етнокультурні відмінності у сприйнятті та інтелекті
4. Розуміння норми і патології в етнокультурному контексті
5. Культурноспецифічні психічні розлади

Культура і психіатричний діагноз

Культура формує нас і нашу особистість, тому не дивно, що вона впливає і на те, як проявляються емоції, стрес і психічні розлади. Це вносить повну плутанину в сучасну психологію і психотерапію, як би не намагалися фахівці розкласти всі хвороби по полицках.

Одним зі спірних питань культуральної психопатології залишається універсальність концепцій норми і ненорми. Дослідники дискутують з приводу того, чи є психічні розлади *etic*-феноменом (універсальними для всіх культур) або *emic* (специфічними для кожної окремої культури).

У разі депресії універсальний підхід передбачає, що всі люди, незалежно від культури, однаково пред'являють симптоми розладу. Універсальні діагностичні критерії, таким чином, можуть бути застосовані для всіх, незалежно від місця проживання, етнічної, національної та расової приналежності.

У свою чергу, культурально-специфічний підхід стверджує, що, незважаючи на існування загальних ознак депресії, суб'єктивне переживання і пред'явлення симптомів розладу тісно пов'язане з культурною приналежністю пацієнта. Більш того, культура може визначати так званий "симптоматичний фонд (*symptomatic pool*)" - набір найбільш доречних проявів страждання в рамках даного культурного кола, динаміку перебігу захворювання і вибір найбільш культурально-прийнятних способів терапії.

Як європейська, так і американська класифікаційні системи побудовані на універсальному принципі, що ігнорує роль культури в постановці психіатричного діагнозу. При діагностиці ігноруються такі "дрібниці" як система цінностей пацієнта, соціальне становище, духовність, життєві цілі. І така мінімізація перерахованих характеристик автоматично виводить на перший план уявлення про нормативну особистість у західному суспільстві, що передбачає автономність, свободу волі та індивідуалізм, тоді як у східних культурах можуть цінуватися інші якості, такі як колективізм, взаємозалежність і родинні зв'язки.

Основні поняття: раса, етнос, культура

Раса - природна група людей із сукупністю певних спадкових фізичних властивостей. До зовнішніх ознак рас належать колір шкіри і будова тіла. На сьогоднішній день найбільш популярна трикомпонентна класифікація, що включає в себе негроїдну, європоїдну, монголоїдну раси.

Відмінності, пов'язані з расовою приналежністю, стосуються, в основному, характеристик раннього фізичного розвитку. Так, немовлята негроїдної раси розвиваються швидше як в пренатальний період, так і після народження, незалежно від того, де вони народилися. Вони випереджають однолітків-європоїдів за швидкістю розвитку моторних навичок, раніше починають ходити, мають більш довгі кінцівки і більш розвинену мускулатуру. Немовлята монголоїдної раси виявляються більш повільними за низкою основних моторних показників, менш збудні і голосисті.

Етнос (народ, народність, нація) - Етнос (етнічна спільність) (з давньогрецької мови "етнос" перекладається як "народ") - це стійка сукупність людей, що історично склалася на певній території і володіє спільними, відносно стабільними особливостями мови, культури і психіки, а головне - свідомістю своєї єдності і відмінності від інших народів (наявність етнічної самосвідомості, етнічної ідентичності).

Культура.

За підрахунками соціологів, у різних галузях наукової діяльності сформульовано понад 250 визначень наступного поняття - культури. За визначенням сучасного українського вченого Г.О. Бала, в найбільш широкому розумінні, культура - втілені в матеріальних і духовних формах соціальна пам'ять і соціально значуща творчість.

Культура - специфічний спосіб організації та розвитку людської життєдіяльності, представлений у продуктах матеріальної та духовної праці, в системі соціальних норм і цінностей, у сукупності відносин людей до природи, між собою і до самих себе. У понятті "культура" фіксується якісна своєрідність історичних конкретних форм цієї життєдіяльності на різних етапах суспільного розвитку, в рамках певних епох, етнічних спільностей (наприклад, антична культура, українська культура, культура майя тощо).

Типології культур:

На сьогоднішній день існує кілька типологій культур. Так, американський дослідник Дж.Брунер залежно від ціннісних орієнтацій, що превалюють в культурі, виділяє індивідуалістичні та колективістські культури.

Відома культуролог-антрополог Рут Бенедикт на підставі ідей Ф. Ніцше виділяє аполонічний і діонісійський тип культур. Для представників аполонічного типу характерні споглядальність, логічність, уникнення крайнощів, помірність і збалансованість, відповідальність перед суспільством, прагнення до кооперації. Діонісичні культури демонструють шлях крайнощів, підкреслюють значимість буйства і екстазу, значимість руйнування рутини повсякденності. Високий статус у цій культурі мають ті, хто показав себе безстрашним, зневажаючим небезпеку, нестримним у горі і в радості.

Відома етнограф Маргарет Мід виділяє такі культури:

- постфігуративні - культури, орієнтовані на предків і традиції, передача знань від дорослих до дітей;

- кофігуративні - культури, в яких переважаючою моделлю поведінки для людей виявляється поведінка їхніх сучасників, отримання дітьми і дорослими знань переважно від своїх однолітків;

- префігуративні - в яких ні предки і не сучасники, а сама дитина визначає відповіді на сутнісні питання буття; старші не бачать молодих у житті їхній власний досвід, життя батьків не є моделлю для дітей, відбувається розрив поколінь. Передача знань від дітей до дорослих.

В кінці 20 сторіччя американський психолог Гаррі Тріандіс ввів поняття культурний синдром, що означає певний набір цінностей, установок, вірувань, норм і моделей поведінки, якими одна група культур відрізняється від іншої ". Він виділяв три культурні синдроми: "простота - складність", "індивідуалізм - колективізм" і "відкритість - закритість".

Етнокультурні відмінності у сприйнятті та інтелекті

Засновником порівняно-культурної психології вважається У.Ріверс, який наприкінці 19 століття провів серію експериментів у Новій Гвінеї та Південній Індії. У цих регіонах він перевіряв компенсаторну гіпотезу, згідно з якою первісні народи досягли високого розвитку перцептивних процесів, але за рахунок меншого розвитку розумових здібностей. Для перевірки цього положення вивчалось зорове сприйняття, слух, нюх, смак. Хоча сама гіпотеза Ріверса була помилковою, цікаві дані цього вченого щодо міжкультурних відмінностей у схильності до зорових ілюзій (1905 р.). Було досліджено ступінь схильності до ілюзії Мюллера-Лайєра і горизонтально-вертикальної ілюзії.

У.Ріверс виявив, що європейці (англійці) більш схильні до ілюзії Мюллера-Лайєра, а індійці і новогвінейці - горизонтально-вертикальної ілюзії.

Дві основні гіпотези щодо отриманих Ріверсом даних були висунуті в другій половині 20 століття.

Гіпотеза "світу теслярів", згідно з якою люди, які виростили в західному світі, оточені безліччю прямокутних за формою предметів (будівлі, меблі та ін.), більш схильні до ілюзії Мюллера-Лайєра, так як сприймають стрілки, представлені на малюнку, як віддаляються і наближаються кути.

Гіпотеза "перспективного живопису". Згідно з цією гіпотезою горизонтально-вертикальна ілюзія слабше проявляється у людей, яким рідко доводиться бачити горизонт або дивитися вдаль. Так, жителі джунглів практично не бачать лінію горизонту і тому не схильні до горизонтально-вертикальної ілюзії.

Зараз психологія і антропологія накопичила широкий пласт досліджень, що ілюструють вплив культури на особливості сприйняття (насамперед, відмінності стосуються ступені схильності до зорових ілюзій, кодуванням кольорів у мові, пов'язаними з культурою установками сприйняття), значущість оцінки часу, уявлення про простір. Широко варіюються залежно від культури смакових уподобань.

Розуміння норми і патології в етнокультурному контексті

Культурні стандарти впливають на визначення норми. Положення норми і межа між нормальністю і ненормальністю в різних групах може варіюватися. Так, у певних групах насильство - нормальна форма прояву збудження і душевного хвилювання, а флегматичність і безпристрасність вважаються ненормальними, в інших культурах - навпаки.

Дві культури, що мають схожу норму, можуть варіюватися в ступені відхилення поведінки від цієї норми за відсутності низької адаптації. Культурні стандарти можуть визначати, яка поведінка розташовується "вище норми", а яка - "нижче". Наприклад, поведінкові відхилення, які розглядаються як ознаки неадаптивності, патології, божевілля в одній культурі можуть викликати захоплення або вшанування в іншій. Таким чином, норму можна розглядати і розуміти тільки в контексті культури.

Культурноспецифічні психічні розлади

1. Амок (малайці) - напад безглуздої кровожерливої манії, що спонукає людину нападати на жертву; вид крові тільки ще більше розпалює одержимого і спонукає до подальшої агресії.

2. Піблокто (арктична істерія - Аляска, Гренландія) - неконтрольоване бажання покинути житло під час полярної зими, скинути одяг, імітувати крик птахів, тварин.

3. Вітіко (канадські індіанці) - виникнення відчуття фізичного перетворення на міфологічного монстра Вітіко, який пожирає людей. Супроводжується канібалізмом.

4. Сусто. Описується в Південній Америці. Характеризується депресією, тривогою, відмовою від їжі, зростаючим страхом. Надалі виникає відчуття занурення в глибини Землі, далі йде спустошеність. Зустрічається в дитячому та підлітковому віці, зовні нагадує депресивний і кататонічний ступор.

5. Малоджо. Стан "зглаза", описаний в середземноморському регіоні, а також у іспаномовного населення Латинської Америки. Характеризується порушенням сну, плачем без видимої причини, поносами, блювотою. Стан індукується у жінок і дітей, які бояться залишати своїх батьків, пов'язується з одержимістю злим оком.

6. Гост сикнес. Поширений у індіанців кіовапачів і навахо. Проявляється під час жалоби за померлим. Жертва стає гіперчутлива до звуків і дотиків, які пов'язані з контактом з померлим або примарами померлих предків. Жертва побоюється, що якщо вона обернеться і подивиться через плече, привид позбавить її здатності рухатися. Іноді супроводжується епілептичними нападами, канібалічними фантазіями і численними іпохондричними скаргами.

7. Нервова анорексія (характерна для жінок з розвинених країн). Багато вчених вважають, що цей стан також можна віднести до етнічних психозів, оскільки йому схильні тільки жінки благополучних в економічному становищі країн. Полягає нервова анорексія у спотворенні образу власного тіла, відмові від їжі, що призводить іноді до серйозної або незворотної втрати ваги.

Таким чином, культура надає особливу форму протікання універсальним психічним розладам і сприяє появі культурно специфічних захворювань. Культурні стандарти впливають на розуміння норми.

Тема 11. Соціально-класові відмінності.

1. Соціально-класові відмінності.
2. Методи вивчення соціально-класових відмінностей.
3. Вплив сімейного середовища на психологічні відмінності.

1. Соціально-класові відмінності.

В межах окремої нації зазвичай існують класи людей, чи субкультури, кожна зі своїми відмітними традиціями, способом життя, емоційними реакціями і типами схильностей. Починаючи від великої столиці в напрямку до міста середніх розмірів, маленькому місту, селу з її загальним універмагом і поштою до ізольованого гірського поселення можна виявити відмінності в психології і фізичному середовищі. Особливо важлива культурна диференціація представлена соціальними класами. Дослідження в американських спільнотах продемонстрували глибокий вплив, який чиниться класовою приналежністю індивіда на розвиток його поведінки.

Емоційна адаптація. У школярів нижчого соціального статусу значно частіше виявляються невротичні стани, емоційна неврівноваженість і збудливість. Для представників нижчого класу в цілому для всіх вікових груп характерна велика частотність психозів. У представників вищого соціально-економічного рівня кількість психозів істотно поступається кількості виникнення невротичних станів.

Інтереси і установки. Встановлено найбільш чітка диференціація між інтересами некваліфікованих робітників, людей бізнесу та інтелектуальної праці.

Соціально-економічний статус і інтелект. Існує позитивний зв'язок між професійним рівнем і виконанням тесту на розумові здібності. Відповідність між виконанням тесту на інтелект і професійним рівнем не обмежується дорослими, але зберігається при класифікації дітей згідно батьківської професії (між освітою і професією батьків і інтелектом дітей).

Існують дані, що вказують на позитивний зв'язок між соціально-економічним статусом людини і рівнем його інтелекту. Це стосується і дітей з сімей, що відносяться до різних класів, в тому числі і за показниками невербального інтелекту. Але слід враховувати, що через значно більшу кількість людей, що входять в нижчі класи, загальне число інтелектуалів серед них виявляється більш значним.

Сільсько-міські та інші регіональні відмінності. Сільсько-міські порівняння в Америці та інших країнах показали послідовне перевагу міських суб'єктів. В цьому випадку відмінності також схильні збільшуватися з віком.

Методи вивчення соціально-класових відмінностей.

1 підхід до вивчення класових відмінностей.

В Америці відмінності між такими регіонами, як Нова Англія, Південь, Середній Захід і Захід, всім знайомі. Дослідженнях американських співтовариств під загальним керівництвом У. Ллойда Уорнера. Застосовувалися методи являють собою адаптовані методики спостереження, які використовувалися антропологами в польових дослідженнях первісних культур. Дослідники тривалий період часу живуть в співтоваристві, приймаючи участь в соціальному житті і розмовляючи з місцевими жителями з різних верств суспільства. Таким способом добувають інформацію не тільки про загальну класову структуру спільноти, але також про класову приналежність окремих індивідів. Основна увага класової ідентифікації індивідів приділяється ступеню і характеру їх участі у громадській діяльності з представниками конкретного класу.

Соціальна стратифікація в американському суспільстві: Янки-Сіті.

Результати такого дослідження виявляють шість класів, позначених як вищий, високий, вище середнього, нижче середнього, низький і нижчий. У спільнотах середнього Заходу це розмежування було іншим, там існував лише один «вищий» клас, що включав найзаможніші і відомі родини. Клас вище середнього складався в основному з бізнесменів і людей інтелектуальної праці, «стовпів суспільства», тоді як клас нижче середнього включав дрібних торговців, «білих робітників» і представників деяких кваліфікованих робітничих професій. Низький клас становили в значній мірі робочі з нестачею або відсутністю кваліфікації і часто описувалися людьми середнього класу як «бідні, але гідні» і «працьовиті люди». На противагу їм, нижчий клас характеризували як ледачих і розпущених людей. Класи нижче середнього і низький, що включають разом понад 60% населення, складають рівень «пересічної людини» і «ядро культури».

2-й підхід до вивчення класових відмінностей (перепис населення).

Інший підхід до дослідження класової структури представлений роботою Тріона. Використовуючи кластер-аналіз (варіацію факторного аналізу), Тріон вивчав кореляції серед 33 видів даних, отриманих під час перепису для 243 районів в області Сан-Франциско Бей. Перевага способу полягає в тому, що він вимагає лише об'єктивних зареєстрованих даних. Аналіз виявив три фактори, або параметра.

Першим є параметр сімейного життя (F), охарактеризований приналежністю до холостяків, великих сімей, непрацюючих домогосподарок. Другий, асиміляція (A), відноситься, головним чином, до співвідношення корінних, білих жителів місцевості, хоча має також важливу вагу в деяких професійних змінних. Третій фактор визначено як соціально-економічна незалежність (S) і містить такі змінні, як високий професійний і освітній рівні, кращу якість будинків і наявність домашньої прислуги.

3-й підхід до вивчення класових відмінностей. Ще одну спрощену методику визначення соціального класу дає професійна рейтинг-шкала (SCI), розроблена Симсом. У цій шкалі людині пред'являють перелік з 42 безладно розподілених найменувань професій від посла Сполучених Штатів до сміттяря. Ці професії відібрані із значно більшого реєстру, попереднього

дослідження рейтингів престижу різних родів діяльності. Для кожної даної професії випробуваний відповідно зі своєю думкою вказує, чи належать люди цієї професії того ж соціального класу, що він сам і його сім'я, або до вищого або нижчого класу. Якщо будь-яка професія недостатньо знайома, то він може вказати «не знаю». Оцінка випробуваного, з якої визначається його класова приналежність, заснована на співвідношенні кількості професій, помічених «нижче» і половиною віднесених до свого класу. По суті, призначення цієї шкали полягає в знаходженні соціального рівня, з яким індивід ідентифікує себе.

Вплив сімейної середина на психологічні відмінності.

Особливий інтерес для диференціального психолога представляє вплив класової приналежності на емоційний та інтелектуальний розвиток індивіда. Класи представляють різні субкультури. Між членами різних класів обмежена соціальна взаємодія. Крім того, класова стратифікація знаходить відображення в помітних відмінностях в сімейному житті, освіті, дозвіллі та громадській діяльності.

Виховання дітей. Деякі автори особливу увагу приділяли класовим відмінностям в практиці дитячого виховання і їх можливі значення в психологічному розвитку. Девіс і Хевігхерст досліджували це питання шляхом інтенсивних інтерв'ю чиказьких сімей, що належать до класів вище середнього і низького. Охоплювалися такі питання, як режим харчування, привчання до туалету, денний сон, прогулянки поодиночці, вечірньої пори, коли дитина повинна бути вдома, а також вік прийняття дитиною різних обов'язків

Було виявлено, що батьки середнього класу схильні до більшої строгості у вихованні, в таких сім'ях діти відчують більше фрустрації у зв'язку з годуванням і привчанням до охайності, і на них раніше покладають різні обов'язки.

Інші дослідження говорили про тенденції виховання дітей «ядра культури» (нижче середнього і низького класів) в надмірно обмежують умовах, що вимагають конформізму, за контрастом з більшою свободою, наданою дітям нижчих соціальних класів.

Таким чином, вивчення особливостей дитячого виховання показує, що серед хлопчиків і дівчаток із сімей високого соціально-економічного рівня більше цінується конформізм по відношенню до стандартів дорослих і традиційними правилами поведінки, в той час як у дітей представників низького соціально-економічного статусу в більшій пошані самоствердження і агресивність.

Сексуальна поведінка. Вивчення Кінсі і його колегами сексуальної поведінки американських чоловіків і жінок також дає дані по соціально-економічні відмінності. З цією метою було дано визначення соціально-економічного рівня випробуваного на основі його освітнього та професійного рівня, а також професійного рівня його батьків. Дослідників сильно вразив виявлений взаємозв'язок між чоловічою сексуальною поведінкою і соціальним рівнем. Наприклад, чоловіки нижчого соціального класу

відрізнялися більшою частотою дошлюбних та позашлюбних статевих зв'язків; проте мастурбація частіше описувалася в вищих соціальних рівнях. Діапазон стимулів, викликаючих еротичні реакції, також ширше чоловіків вищого класу.

Таким чином, моделі статевої поведінки можуть різко відрізнятися на різних соціальних рівнях, існуючих в одному і тому ж місті. В абсолютній протилежності з результатами чоловіків знаходиться другорядна значимість соціальних факторів в детермінації моделей сексуальної поведінки у жінок. Зв'язок між характером або ступенем сексуальної активності жінок і їх освітнім рівнем або професійним рівнем батьків була несуттєвою, або повністю була відсутня.

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Диференційна психологія як наука та навчальна дисципліна.
2. Предмет та завдання диференційної психології.
3. Зародження науки про індивідуальні відмінності.
4. Становлення диференційної психології.
5. Номотетичний та ідіографічний підходи в диференційній психології.
6. Загальні принципи диференційно-психологічного аналізу.
7. Методи диференційної психології.
8. Сфери практичного використання диференційно-психологічних знань.
9. Зв'язок диференційної психології з іншими науками.
10. Поняття спадковості та середовища в диференційній психології.
11. Стереотипи щодо впливу спадковості та середовища.
12. Поняття «організм», «індивід», «особистість», «індивідуальність»: їх співвідношення.
13. Структура індивідуальності за Б. Г. Ананьєвим.
14. Концепція інтегральної індивідуальності В. С. Мерліна.
15. Біогенетичні теорії. Генетичні та вроджені задатки.
16. Соціогенетичні та двохфакторні теорії.
17. Вчення про вищі психічні функції (культурно-історичний підхід) Л. С. Виготського.
18. Соціоетологія як наука про біологічні основи соціальної поведінки.
19. Основні ознаки середовища. Екологічне середовище, його складові та виміри.
20. Поняття темпераменту.
21. Основні властивості темпераменту.
22. Статус темпераменту в структурі індивідуальності.
23. Гуморальні теорії темпераменту.
24. Конституціональні теорії темпераменту.

25. Типологія темпераменту Г. Айзенка.
26. Темперамент і вища нервова діяльність за І. П. Павловим.
27. Вивчення темпераменту у психофізіологічній школі Б. М. Теплова та В. Д. Небиліцина.
28. Структура формально-динамічних властивостей за В. М. Русаловим.
29. Темперамент та характер: співвідношення та взаємозв'язок.
30. Основні структурні компоненти характеру.
31. Типологічна модель О. Ф. Лазурського.
32. Типологічна модель Е. Фромма.
33. Типологічна модель Е. Шострома.
34. Типологічна модель К. Леонгарда.
35. Типологічна модель О. Є. Лічка.
36. Типологічна модель П. Б. Ганнушкіна.
37. Психологічні типи за К. Г. Юнгом.
38. Концепція особистісних рис (Г. Олпорт, Г. Айзенк).
39. Теорії особистісних факторів (Р. Кеттелл, Модель Великої П'ятірки).
40. Інтра- та інтеріндивідуальний статус особистості.
41. Воля як системотвірний компонент характеру.
42. Структура характеру.
43. «Я-концепція», «Я-образ», самооцінка.
44. Саморегуляція та її рівні.
45. Індивідуальні особливості мотивації.
46. Мотивація досягнень успіху.
47. Індивідуальність виразу прагнення до досягнення цілей.
48. Загальні інтелектуальні здібності.
49. Характеристика тестологічних підходів до інтелекту.
50. Інтелект у структурі індивідуальних властивостей.
51. Здібності в структурі індивідуальності.
52. Загальні і спеціальні здібності.
53. Особистісно-діяльнісний підхід до вивчення здібностей.
54. Функціонально-генетичний підхід до вивчення здібностей.
55. Поняття обдарованості, таланту і геніальності.
56. Зв'язок здібностей і обдарованості з нахилами до окремих видів діяльності.
57. Класові відмінності та соціальна адаптація.
58. Культурні відмінності та їх вияви.
59. Статеві відмінності в емоційній сфері.
60. Відмінності у здібностях чоловіків і жінок.
61. Особистісні відмінності чоловіків і жінок.
62. Статеві особливості професійної діяльності.
63. Біологічна та психологічна статі.
64. Статеві відмінності у прояві властивостей нервової системи і темпераменту.
65. Еволюційна теорія статі В. О. Геодакяна.
66. Статеворольова поведінка особистості.

67. Критерії відмінностей між соціальними групами.
68. Статеві-психологічні характеристики груп та розвиток індивідуальності.
69. Теорії розвитку статевої ідентичності.
70. Чому полягає етнічна самосвідомість індивідуальності?
71. Розкрийте зміст поняття стилю в психології.
72. Охарактеризуйте стилі професійної та навчальної діяльності. Професійна типологія.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Вимоги до організації самостійної роботи студентів та структура навчальних завдань визначаються робочими навчальними програмами дисципліни.

Основними завданнями самостійної роботи студентів є підготовка і виконання поточних навчальних завдань, а також самостійне вивчення окремих питань дисципліни. Самостійна робота передбачає підготовку навчально-наукової доповіді (обсягом 6-8 сторінок друкованого тексту) за однією з запропонованих нижче тем.

1. Психофізіологічні дослідження темпераменту в школах В. Мерліна і Б. Теплова.
2. Духовність як аспект індивідуальності.
3. Типологія та класифікація індивідуальності.
4. Диференційно-психологічні дослідження особистості.
5. Диференційно-психологічний підхід до вивчення когнітивної сфери.
6. Індивідуальні детермінанти навчання, виховання та професійної діяльності.
7. Життєві прояви властивостей нервової системи людини в навчальній, трудовій і професійній діяльності.
8. Психофізіологічні індивідуальні відмінності в пізнавальних процесах.
9. Індивідуальні особливості регуляції і саморегуляції.
10. Інтелект в структурі індивідуальних властивостей.
11. Особистість і індивідуальність: основні параметри індивідуальних відмінностей особистості.
12. Проблема акцентуації характеру в розвитку особистості людини.
13. Природа і своєрідність уяви як пізнавального психічного процесу.
14. Природа і своєрідність творчого мислення і шляхи його розвитку.
15. Статеві ідентичність як механізм психосексуального розвитку підлітка і опосередкований фактор його соціалізації.
16. Індивідуальна специфіка функціонування захисних механізмів і стилів реагування в складних життєвих ситуаціях.
17. Групові відмінності по етнокультурному фактору.
18. Психічні відмінності, пов'язані зі статевою (гендерною) приналежністю.

19. Індивідуальні відмінності, пов'язані з віковим статусом.

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття № 1. Тема: «Диференційна психологія як наука: її предмет, специфіка, історія, методи»

План

Питання до дискусії:

1. Предмет диференційної психології.
2. Становлення диференційної психології як науки.
3. Специфіка диференційної психології, її зв'язок з іншими науками, роль у практичній психології.

Теми рефератів

1. Три світові традиції у розвитку диференційної психології: європейська, американська, російська.
2. Диференційна психофізіологія як галузь диференційної психології.

Вирішення завдань та проблемних ситуацій

1. Круглий стіл на тему «Відмінності диференціальної психології від інших галузей психологічної науки.
- 2. Самостійна робота, яка виконується у вигляді конспекту, відповідей на запитання та виконання завдань.**

1. Назвіть фактори характеризуючи диференціальну психологію як самостійну галузь наукових знань.
2. Окреслить галузі практичного використання досліджень диференціальної психології.
3. Представте у вигляді схеми семантичну ієрархію базових понять диференціальної психології.
4. Охарактеризуйте статус диференціальної психології у системі знань про людину.

Рекомендована література:

1. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Григорій Силович Костюк; [під ред. Проколієнко Л.М.; упор. Андрієвська В.В., Балл Г.О., Губко О.Т., Проскура О.В.]. – К.: Вища школа, 2011. – 609 с.
2. Максименко С.Д. Теоретичні основи психології особистості / С.Д. Максименко // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Гендерна психологія. Медична психологія / за ред. С.Д. Максименка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2007. – Том X. – Вип. 2. – С. 7-23.
3. Палій А.А. Диференціальна психологія : навч. посіб. / А.А. Палій. – К.: Академвидав, 2021. – 432 с. (Серія «Альма-матер»).

4.

<http://portal.iapm.edu.ua/portal/media/books/f64a8b1007064cac85a4568dce1535ad.pdf>

Практичне заняття № 2. Тема: «Методи диференційної психології».

План

Питання до дискусії:

1. Загальні принципи диференціально-психологічного аналізу.
2. Методологія, методика і методи дослідження диференціальної психології.
3. Основні методи диференціальної психології.
4. Канали отримання інформації про індивідуальність.
5. Основи індивідуальних відмінностей. Особистість, індивід, індивідуальність.

Вирішення завдань та проблемних ситуацій

1. Намалюйте навчальну генограму для своєї сім'ї за ознаками «успішність у школі», «кількість дітей».
2. У чому полягають відмінності між Q-, L-, і T- даними.
3. Охарактеризуйте можливості та обмеження кожного з методів диференціальної психології.
4. Складіть індивідуальний психологічний портрет добре відомої всім членам групи людини.
5. Порівняйте, визначте спільне та відмінне. Поясніть розбіжності. Складіть середньостатистичний опис.
6. Потренуйтеся в графологічній експертизі: зверніть увагу на особливості вашого почерку.

Рекомендована література:

1. Диференційна психологія / за заг. ред. С.Д Максименка. Підручник. – К. : Видавничий Дім «Слдово», 2013. С. 57–137.
3. Нартова – Бочавер С.К. Дифференциальная психология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Софья Кимовна Нартова – Бочавер – М. : Флинта, 2003. С.10 – 17.
4. Палій А.А. Диференціальна психологія навч. посіб. / Анатолій Андрійович Палій – К. : 2001. С. 30 – 67.

Практичне заняття № 3. Тема: «Індивідуальність» як базове поняття психології індивідуальних відмінностей».

План

Питання до дискусії:

1. Співвідношення понять «організм», «індивід», «соціальний індивід», «особистість», «суб'єкт», «індивідуальність».

Група розбивається на підгрупи по 2-4 людини для роботи над наступними питаннями:

- А) Які з перерахованих характеристик відносяться до людини як до особистості, а які - до індивіда? Чому?

Цілеспрямованість, впертість, вдумливість, висока емоційність,

старанність, цілісність, приємний голос, громадська активність, критичність розуму, середнє зростання, музикальність, запальність, моральна вихованість, низька адаптація до темряви, ригідність, працьовитість, хороший слух, ідейна переконаність, уважність, рухливість, чесність, віра, страх, благородство, лінощі, стрес, меланхолія, авторитет, мова, темперамент, інстинкти, переконання, задатки, ідеали, музичний слух, гуманність.

Б) Визначте, які з наведених характеристик відносяться до особистості, а які - до індивідуальності. Чому?

Здібності, переконання, характер, моральні якості, спрямованість, світогляд, мотиви, самосвідомість, ставлення, активність, мислення, рівень особистої культури, навички, талант, темперамент, інстинкти, знання, соціальні установки, вікові особливості, пам'ять, воля, бажання, потреби, ідеали, самостійність, почуття, авторитетність.

В) Складіть список суб'єктних властивостей людини.

Потім підгрупи обмінюються письмовими відповідями і коментують роботу іншої групи, або відразу організовується дискусія.

2. Порівняйте концепції індивідуальності Б.Ананьєва, В.Мерліна, В.Русалова.

Група ділиться на три підгрупи для вивчення та подання трьох понять індивідуальності. Порівняльний аналіз - в обговоренні.

3. Проблема індивідуального підходу в навчанні, вихованні, управлінні, психологічній практиці і т.п.

Група ділиться на чотири підгрупи для підготовки конкретного прикладу проблеми і варіанти її вирішення для кожної сфери практики (п.3) з подальшим обговоренням.

Рекомендована література:

1. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Григорій Силевич Костюк; [під ред. Проколієнко Л.М.; упор. Андрієвська В.В., Балл Г.О., Губко О.Т., Проскура О.В.]. – К.: Вища школа, 2011. – 609 с.

2. Максименко С.Д. Теоретичні основи психології особистості / С.Д. Максименко // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Гендерна психологія. Медична психологія / за ред. С.Д. Максименка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2007. – Том X. – Вип. 2. – С. 7-23.

3. Палій А.А. Диференціальна психологія : навч. посіб. / А.А. Палій. – К.: Академвидав, 2021. – 432 с. (Серія «Альма-матер»).

4.

<http://portal.iapm.edu.ua/portal/media/books/f64a8b1007064cac85a4568dce1535ad.pdf>

Практичне заняття № 4. Тема: «Природа і чинники індивідуальних відмінностей».

План

Питання до дискусії:

1. Психофізіологічні основи індивідуальних відмінностей (властивості нервової системи, асиметрія півкуль, задатки).

2. Спадковість і середовище як чинники, які породжують індивідуальні відмінності.

3. Дослідження змістовних і формально-динамічних особливостей індивідуальності психогенетичними методами.

4. Внесок генотипу і середовища в індивідуальні відмінності показників інтелекту.

5. Взаємодія і причинно-наслідкові зв'язки генотипу і середовища.

Групова робота:

А) На заняттях студентам пропонуються для вирішення психологічні завдання (Сапогова Е.Е. Завдання із загальної психології: Учеб. Посібник для вузів / Е.Е.Сапогова. - М.: Аспект Пресс, 2001. - 447 с.). Завдання різного рівня складності. Ряд завдань направлений на перевірку освоєного матеріалу по темі, інші - носять проблемний характер і припускають аналіз і зіставлення різних теоретичних позицій. наприклад:

1) Вам напевно відома інформація про те, що розлучені і виховувані порізно близнюки виявляють дивовижну схожість в звичках, поглядах, належності до партій і релігійних конфесій, виборі професії, місця проживання, зовнішності подружжя, улюблених кольорах, моделях одягу, страхах. Чим ви поясните цю «магічну» схожість? Чи свідчать ці факти про абсолютний, тотальний вплив спадковості і незначний вплив середовища?

2) Ідея, згідно з якою відмінності в інтелекті, моральності, характер успадковуються, була важливою темою в літературі 19 ст.. Е. Золя, Е. Сю, Ч. Діккенс показували своїх творах вирішальний вплив спадковості на характер. Що, на Ваш погляд, переважає в розвитку характеру - вплив спадковості, середовища або активності самої людини?

Згадайте, що герой Ч. Діккенса Олівер Твіст з самого народження виховувався в робочому будинку, найжалюгіднішому і жахливому соціальному інституті 19 в. Проте з ранніх років він був уособленням доброти, чесності і моральності, не кажучи вже про грамотність мови і благородній вимові. У той же час юний Джек Даукінс, який отримав теж виховання, являє собою самий мерзенний і низький екземпляр англійського обшарпанця. Причина цих відмінностей, говорить автор, в благородному походженні Олівера.

Б) Позначте сфери застосування знань про індивідуальні відмінності в роботі практичного психолога.

В) Прокоментуйте наведені Р. Заззо факти. Чи можна їх вважати науковими доказами успадкованих здібностей?

1. Спеціальні тестові дослідження однойцевих і різнояцевих близнюків показали, що, хоча в деяких вивчених випадках однойцеві близнюки були розлучені при народженні і росли в різному середовищі, вони виявилися набагато ближчими один до одного за розумовим розвитком, ніж виховувані разом різнояцеві близнюки.

2. При дослідженні прийомних дітей, які були усиновлені при народженні, виявилось, що, коли вони стали дорослими, їх розумові здібності

(за результатами багатьох психологічних тестів) істотно більше відповідають розумовим здібностям біологічних, а не прийомних батьків.

Рекомендована література:

1. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Григорій Силович Костюк; [під ред. Проколієнко Л.М.; упор. Андрієвська В.В., Балл Г.О., Губко О.Т., Проскура О.В.]. – К.: Вища школа, 2011. – 609 с.
2. Максименко С.Д. Теоретичні основи психології особистості / С.Д. Максименко // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Гендерна психологія. Медична психологія / за ред. С.Д. Максименка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2007. – Том X. – Вип. 2. – С. 7-23.
3. Палій А.А. Диференціальна психологія : навч. посіб. / А.А. Палій. – К.: Академвидав, 2021. – 432 с. (Серія «Альма-матер»).

4.

<http://portal.iapm.edu.ua/portal/media/books/f64a8b1007064cac85a4568dce1535ad.pdf>

Практичне заняття № 5. Тема: «Характеристика індивідуальних відмінностей. Темперамент як психобіологічна основа особистості».

План

Питання до дискусії:

1. Історико-психологічний аналіз трактування темпераменту
2. Гуморальні теорії типів темпераменту.
3. Конституційні теорії темпераменту.
4. Формальні та енергетичні теорії видів темпераменту.
5. Диференційно-психологічні дослідження темпераменту.
6. Статус темпераменту в структурі індивідуальності.
7. Конституціональні та генетичні системи теорії темпераменту.

Завдання для самостійної роботи

1. Заповніть таблицю «Зв'язок типів темпераменту та типів вищої нервової діяльності»

Тип темпераменту	Сила	Врівноваженість	ВНД
Холерик	сильний	неврівноважений	рухливий

2. Основні положення Учіння І.П. Павлова про типи темпераменту.
3. Основні положення теорії темпераменту Г. Хейманса.
4. Уявлення про темперамент Г.Ю. Айзенка.
5. Структура темпераменту в теорії В. Русалова.

Вирішення завдань та проблемних ситуацій

1. У чому проявляється тип темпераменту. За допомогою якого методу можна визначити тип темпераменту людини.

2. Наведіть приклади відомих літературних героїв з різними типами темпераменту. Обґрунтуйте.

3. Залежно від станів людини в неї змінюються темп мовлення, емоційна збудливість. Чи завжди ці особливості належать до темпераменту? Визначте ті особливості, які належать до темпераменту, і ті, що зумовлені мотиваційним чинником.

4. Чи тотожні поняття «тип вищої нервової діяльності» та «темперамент» обґрунтуйте відповідь

5. Які психологічні проблеми супроводжують різні типи темпераменту

6. Які ознаки темпераменту можна встановити вже у маленьких дітей.

Рекомендована література:

1. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Григорій Силевич Костюк; [під ред. Проколієнко Л.М.; упор. Андрієвська В.В., Балл Г.О., Губко О.Т., Проскура О.В.]. – К.: Вища школа, 2011. – 609 с.

2. Максименко С.Д. Теоретичні основи психології особистості / С.Д. Максименко // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Гендерна психологія. Медична психологія / за ред. С.Д. Максименка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2007. – Том X. – Вип. 2. – С. 7-23.

3. Палій А.А. Диференціальна психологія : навч. посіб. / А.А. Палій. – К.: Академвидав, 2021. – 432 с. (Серія «Альма-матер»).

4.

<http://portal.iapm.edu.ua/portal/media/books/f64a8b1007064cac85a4568dce1535ad.pdf>

Практичне заняття № 6. Тема: «Характер як диференціально-психологічна категорія»

План

Питання до дискусії:

1. Визначення характеру у психологічній науковій літературі.

2. Характер у структурі індивідуальності.

3. Диференціально-психологічний аналіз структурних компонентів характеру.

4. Сила характеру.

5. Типологічний підхід до характеру особистості.

Завдання для самостійної роботи

1. Наведіть різні підходи у дослідженні характеру.

2. Схематично покажіть структуру характеру.

3. Доведіть як пов'язані між собою характер і темперамент

4. Як ви розумієте вираз «Нормальний характер» Опишіть його.

Вирішення завдань та проблемних ситуацій

1. Наведіть літературні ілюстрації наслідків спотвореного батьківського виховання.
2. У чому визначається вплив характеру на темперамент?
3. Яким є механізм формування характеру.
4. Опишіть свій характер, його структурні компоненти. Що впливає на формування вашого характеру.

Рекомендована література:

1. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Григорій Силевич Костюк; [під ред. Проколієнко Л.М.; упор. Андрієвська В.В., Балл Г.О., Губко О.Т., Проскура О.В.]. – К.: Вища школа, 2011. – 609 с.
2. Максименко С.Д. Теоретичні основи психології особистості / С.Д. Максименко // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Гендерна психологія. Медична психологія / за ред. С.Д. Максименка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2007. – Том X. – Вип. 2. – С. 7-23.
3. Палій А.А. Диференціальна психологія : навч. посіб. / А.А. Палій. – К.: Академвидав, 2021. – 432 с. (Серія «Альма-матер»).
4.
<http://portal.iapm.edu.ua/portal/media/books/f64a8b1007064cac85a4568dce1535ad.pdf>

Практичне заняття № 7. Тема: «Психічні особливості пов'язані із статевою та гендерною приналежністю».

План

Питання до дискусії:

1. Стать і гендер.
2. Біологічні та соціальні детермінанти статевих психологічних відмінностей.
3. Прояв функціональної асиметрії мозку у хлопчиків і дівчаток, у чоловіків і жінок (Т.Хрїзман, Е.Ільїн).
4. Андрогенна особистість і психологічні особливості при зміні статі.
5. Психологічні етапи формування статевої ідентичності (Е. Еріксон, Д.Ельконін, Л.Виготський і ін.).

Групова робота:

Заняття присвячуються перегляду та аналізу серій документального і науково-популярного фільму ВВС «Чоловік і жінка», «Схожі, але різні», «Він і вона: секрети відносин» та ін. В ході аналізу студентам пропонується відповісти на наступні питання.

1. Який теоретичний підхід закладений в основу точки зору авторів фільму?
2. На яких рівнях індивідуальності людини описуються авторами відмінності між чоловіками і жінками.
3. Які з показаних відмінностей можна віднести до статевих, а які - до гендерних?

4. Виділіть названі авторами чинники формування відмінностей між чоловіками і жінками на різних рівнях організації індивідуальності?
5. Складіть зі слів авторів фільму тимчасову послідовність етапів розвитку міжстатевих відносин і ставлення до жінки в різних епохах?
6. Які цінності міжстатевих відносин транслюються авторами фільму?
7. Які з показаних фактів не володіють, на Ваш погляд, достовірністю?
8. Які з зроблених авторами фільмів висновків викликають у Вас недовіру, тому що вони недостатньо підкріплені фактами і аргументовані?
9. Які з зроблених авторами фільмів висновків викликають у Вас протест або незгоду? Яка Ваша точка зору з цього питання? Аргументуйте її.

Рекомендована література:

1. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / за ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2019. – 320 с.
2. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Григорій Силович Костюк; [під ред. Проколієнко Л.М.; упор. Андрієвська В.В., Балл Г.О., Губко О.Т., Проскура О.В.]. – К.: Вища школа, 2011. – 609 с.
4. Максименко С.Д. Теоретичні основи психології особистості / С.Д. Максименко // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Гендерна психологія. Медична психологія / за ред. С.Д. Максименка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2007. – Том X. – Вип. 2. – С. 7-23.
5. Моляко В.О. Психологічне дослідження проблем функціонування стратегій творчої діяльності, творчої обдарованості та психологічної грамотності / В.О. Моляко // Актуальні проблеми психології: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К.: Нора-Друк, 2017. – Вип. 21. – С. 198-205
6. Музика О.Л. Розвиток здібностей та обдарованості в процесі вікового розвитку особистості / О.Л. Музика // Актуальні проблеми психології : Проблеми психології творчості та обдарованості : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. В.О. Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. – Т. 12. – Вип. 2. – С. 142-148 .

Практичне заняття № 8. Тема: «Стильові особливості життєдіяльності людини».

План

Питання до дискусії:

1. Стиль людини як інтегральна характеристика індивідуальності. Основні ознаки стилю (універсальність, адаптивність, результативність).
2. Індивідуальний стиль діяльності в трактуванні В.Мерліна і Е.Клімова і стилі професійної діяльності.
3. Темперамент і характер, психологічні захисти та долаюча поведінка як

стильові особливості особистості.

4. Індивідуальний стиль спілкування і його детермінанти.

5. Я - концепція як основа життєвого стилю.

Групова робота:

1. а) *Виділіть стильові характеристики індивідуальності:*

- в когнітивній сфері,

- в поведінковій сфері (як прояви темпераментних і характерологічних особливостей особистості),

- в комунікативній сфері.

б) *складіть відповідно цим характеристикам перелік тестових показників.*

2. *Студентам пропонуються для вирішення психологічні завдання, спрямовані на перевірку освоєного матеріалу за темами. (Сапогова Е.Е. Завдання із загальної психології: Учеб. Посібник для вузів / Е.Е.Сапогова. - М.: Аспект Пресс, 2001. - 447 с.). Наприклад:*

А) З зазначених в дужках слів виберіть те (ті), яке знаходиться з даним словом в тому ж відношенні, що і в наведеному зразку. Вкажіть принцип побудови аналогії.

1. Зразок: людина і діяч суспільного розвитку.

Особистість і ... (організм, індивідуальність, свідома істота, суб'єкт суспільних відносин, об'єкт дослідження в психології).

2. Зразок: людина і неповторність.

Особистість і ... (темперамент, унікальність, активність, індивідуальність, здатність).

Б) З даних понять збудуйте логічні ряди так, щоб кожне попереднє поняття було родовим (більш загальним) по відношенню до наступних.

1. Свідомість, моральний ідеал, особистість, людина, спрямованість, світогляд.

2. Самосвідомість, Я-концепція, особистість, Я-ідеальне, людина, свідомість.

В) Із зазначених в дужках слів виберіть те (ті), яке знаходиться з даним словом в тому ж відношенні, що і в наведеному зразку. Вкажіть принцип побудови аналогії.

1. Зразок: психіка і мозок.

Темперамент і ... (характер, емоції, тип нервової системи, знання, відображення).

2. Зразок: здібності і задатки.

Темперамент і ... (активність, діяльність, талант, тип нервової системи, індивідуальність, мозок).

Г) Перевірте, чи все правильно в наведеному уривку. Чи немає в тексті помилок? Обґрунтуйте свою відповідь.

Якщо спробувати коротко висловити відмінності між темпераментом, характером і особистістю, то можна сказати, що властивості темпераменту відображають те, чому людина діє певним чином, риси характеру - що саме вона робить, а якості особистості - те, як вона це робить.

Д) Із зазначених в дужках слів виберіть те (ті), які знаходиться з даним

словом в тому ж відношенні, що і в наведеному зразку. Вкажіть принцип побудови аналогії.

1. Зразок: темперамент і тип вищої нервової діяльності. Характер і ... (спадковість, виховання, відображення, акцентуація, темперамент).

2. Зразок: темперамент і сангвінік. Акцентуація характеру і ... (психопатія, емоції, темперамент, психастенія, мотивація).

Е) Покажіть, в яких з названих видів діяльності і чому будуть більш ефективні лабільні і стабільні інтроверти, лабільні і стабільні екстраверти.

Аргументуйте свою точку зору.

1. Індивідуальна наукова діяльність,
2. Діяльність прогнозування,
3. Вербальне спілкування,
4. Невербальне спілкування,
5. Групова спортивна гра,
6. Літературна діяльність,
7. Ораторська діяльність,
8. Викладацька діяльність,
9. Порятунк в екстремальній ситуації,
10. Конвеєрна збірка.

Рекомендована література:

1. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / за ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2019. – 320 с.
2. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Григорій Силевич Костюк; [під ред. Проколієнко Л.М.; упор. Андрієвська В.В., Балл Г.О., Губко О.Т., Проскура О.В.]. – К.: Вища школа, 2011. – 609 с.
4. Максименко С.Д. Теоретичні основи психології особистості / С.Д. Максименко // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Гендерна психологія. Медична психологія / за ред. С.Д. Максименка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2007. – Том X. – Вип. 2. – С. 7-23.
5. Моляко В.О. Психологічне дослідження проблем функціонування стратегій творчої діяльності, творчої обдарованості та психологічної грамотності / В.О. Моляко // Актуальні проблеми психології: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К.: Нора-Друк, 2017. – Вип. 21. – С. 198-205
6. Музика О.Л. Розвиток здібностей та обдарованості в процесі вікового розвитку особистості / О.Л. Музика // Актуальні проблеми психології : Проблеми психології творчості та обдарованості : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. В.О. Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. – Т. 12. – Вип. 2. – С. 142-148 .

7. Палій А.А. Диференціальна психологія : навч. посіб. / А.А. Палій. – К.: Академвидав, 2021. – 432 с. (Серія «Альма-матер»).

8.

<http://portal.iapm.edu.ua/portal/media/books/f64a8b1007064cac85a4568dce1535ad.pdf>

Практичне заняття № 9-10. Тема: «Соціо-економічний і соціокультурний статус індивідуальності».

План

Питання до дискусії:

1. Якість життя як фактор індивідуальних відмінностей.
2. Сімейне і освітнє середовище як фактори індивідуальних відмінностей.
3. Вплив статусного рівня на інтелект.
4. Крос-культурні дослідження особливостей фізичного і психічного розвитку.
5. Етнічна самосвідомість і етнічні переваги.

Рекомендована література:

1. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / за ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2019. – 320 с.
2. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Григорій Силович Костюк; [під ред. Проколієнко Л.М.; упор. Андрієвська В.В., Балл Г.О., Губко О.Т., Проскура О.В.]. – К.: Вища школа, 2011. – 609 с.
4. Максименко С.Д. Теоретичні основи психології особистості / С.Д. Максименко // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Гендерна психологія. Медична психологія / за ред. С.Д. Максименка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2007. – Том X. – Вип. 2. – С. 7-23.
5. Моляко В.О. Психологічне дослідження проблем функціонування стратегій творчої діяльності, творчої обдарованості та психологічної грамотності / В.О. Моляко // Актуальні проблеми психології: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К.: Нора-Друк, 2017. – Вип. 21. – С. 198-205
6. Музика О.Л. Розвиток здібностей та обдарованості в процесі вікового розвитку особистості / О.Л. Музика // Актуальні проблеми психології : Проблеми психології творчості та обдарованості : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. В.О. Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. – Т. 12. – Вип. 2. – С. 142-148 .
7. Палій А.А. Диференціальна психологія : навч. посіб. / А.А. Палій. – К.: Академвидав, 2021. – 432 с. (Серія «Альма-матер»).
- 8.

<http://portal.iapm.edu.ua/portal/media/books/f64a8b1007064cac85a4568dce1535ad.p>

ОСНОВНІ ТЕРМІНИ ДИСЦИПЛІНИ

Акцентуація – варіанти норм, за яких окремі риси характеру надмірно посилені, унаслідок чого людина виявляє вибіркочу вразливість до певних психогенних дій за нормальної стійкості до інших.

Астеник (від грец. Asthenes - слабкий) - індивід, який має такі особливості статури: худорлявість, вузькі плечі і грудна клітка, довгі ноги, видовжене обличчя.

Генограма - варіант генеалогічного методу, в якому, поряд з відносинами спорідненості, фіксують психологічні відносини.

Геніальність – найвищий рівень прояву творчих здібностей, є суспільною оцінкою досягнень особистості.

Диференційна психологія – галузь психології, що вивчає психічні відмінності між окремими індивідами та групами, їх види та прояви, кількісні характеристики, причини, наслідки тощо.

Діяльність – специфічно людська форма активності людини, що регулюється усвідомленою метою перетворення навколишньої дійсності.

Екстернальність – загальна поведінкова тенденція покладатися на зовнішні обставини або інших людей в різних життєвих ситуаціях; протилежна якість – інтернальність – загальна поведінкова тенденція покладатися на себе і свої сили в різних життєвих ситуаціях.

Екстраверсія – властивість темпераменту, що визначає спрямованість свідомості і поведінки особистості на взаємодію із зовнішнім світом, розширення контактів з оточенням; протилежний тип цієї властивості – інтроверсія, що характеризує спрямованість свідомості особистості на свій внутрішній світ, звуження кількості контактів із зовнішнім оточенням.

Екзопсихіка - ставлення особистості до зовнішніх об'єктів (природи, людям, духовним благам), схоже за предметно-змістовними характеристиками психічного життя, яка відчуває вплив середовищних умов (по А.Лазурскому).

Ендопсихіка - сукупність основних психічних і психофізіологічних функцій (чутливість, пам'ять, увага, мислення, уява, воля, швидкість і сила моторики), задати такими вродженими біологічними механізмами, як формально-динамічні характеристики (по А.Лазурскому).

Здібності – індивідуально-типологічні особливості особистості, які є умовою успішного виконання певної продуктивної діяльності, не зводяться до знань, умінь і навичок, але забезпечують легкість і швидкість їх здобування і засвоєння.

Ідіографічний підхід у вивченні індивідуальності - дослідження і опис особливостей конкретної людини, застосовується метод окремих випадків (case-method).

Індивідуальний стиль діяльності – властива індивіду система навичок, методів, прийомів, способів розв’язання завдань певної діяльності, що забезпечує більш-менш успішне її виконання.

Імпульсивність / рефлексивність - когнітивний стиль, що відрізняється тенденцією до більш-менш розгорнутого аналізу завдання перед прийняттям рішення, кількість понять, які людина використовує для вирішення проблеми.

Індивідуальність – визначення людини з погляду своєрідності її психофізіологічних і психологічних якостей, що відрізняють її від інших людей і характеризують унікальність її можливостей у сфері взаємодії з навколишнім світом.

Індивідуально-психологічні відмінності – особливості психічних процесів, станів і властивостей, що відрізняють людей один від одного.

Інтерпретація результатів – системна процедура пояснення досліджуваних феноменів на основі теоретичної моделі і систематизації результатів якісного і кількісного аналізу дослідницького матеріалу.

Кількісний аналіз – сукупність процедур, методів опису і перетворення дослідницьких даних на основі використання математико-статистичного апарату.

Наполегливість – систематичний прояв сили волі при прагненні людини досягнути віддалену в часі мету, не дивлячись на перешкоди та труднощі, що виникають.

Номотетичний підхід у вивченні індивідуальності - дослідження загальних (типологічних) закономірностей і їх варіацій.

Операціоналізація – обов’язкове врахування процедур, прийомів і методів, які переконують у існуванні описаного явища, яке називає запроваджуване нове наукове поняття.

Особистість – соціально-психологічна сутність людини, яка формується в результаті засвоєння нею суспільного досвіду людства (соціалізації) та становлення самосвідомості. Особистість – це саморегульоване системне утворення, що складається з соціально значущих психічних властивостей, які забезпечують вибірковість відношень та регуляцію поведінки людини як поведінки суб’єкта активності.

Психологічний діагноз – кінцевий результат діяльності психолога, змістом якого є визначення сутності індивідуально-психологічних особливостей особистості з метою оцінювання їх актуального стану, прогнозування подальшого розвитку і розроблення рекомендацій, що визначаються потребами психодіагностичного обстеження.

Психогенетичні методи - спрямовані на виявлення факторів середовища і спадковості в індивідуальних варіаціях психологічних якостей.

Пікнік - індивід, який має такі особливості статури: гладкий, ширококостий, великий живіт, коротка шия.

Риси - елементи психологічної структури властивостей, є відносно стабільними утвореннями, що проявляються в різних ситуаціях, і розрізняються за своєю вираженістю у різних людей. Схильність вести себе

подібним чином в широкому діапазоні ситуацій (за Г. Олпорт).

Стиль життя - унікальне поєднання рис, способів поведінки і звичок, що визначають неповторну картину існування людини (по А.Адлеру - визначається прагненням людини звільнитися від основної проблеми або дефекту).

Стиль спілкування - результат утворення стійких, звичних зв'язків між домінуючими потребами, цілями, цінностями і способами спілкування.

Стиль людини - стійка система способів здійснення людиною різних видів активності; інтегральна характеристика формально-динамічної сфери індивідуальності, що виявляється в перевазі суб'єктом певної форми взаємодії з предметним або соціальним середовищем.

Темперамент – психічна властивість особистості, яка характеризується динамікою протікання психічної діяльності.

Тест – сукупність стандартизованих, стимулюючих певну форму активності, іноді обмежених часовими межами завдань і запитань, результати яких піддаються кількісному і якісному оцінюванню і дають змогу встановити індивідуально-психологічні відмінності особистості.

Характер – психічна властивість особистості, яку складає сукупність відносно сталих її рис, у яких відображається ставлення до навколишнього світу та які визначають стиль її поведінки з людьми в типових умовах.

Якісний аналіз результатів – сукупність процедур і методів опису дослідницьких даних на основі теоретичних умовиводів.

L (life) data - дані, засновані на реєстрації поведінки людини в повсякденному житті.

T (objective test) data - дані об'єктивних тестів (випробувань) з контрольованою експериментальної ситуацією.

Q (questionnaire) data - дані тест-опитувальників, анкет та інших стандартизованих методів.

ЛІТЕРАТУРНІ ДЖЕРЕЛА

Основна література

1. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / за ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2019. – 320 с.
2. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Григорій Силевич Костюк; [під ред. Проколієнко Л.М.; упор. Андрієвська В.В., Балл Г.О., Губко О.Т., Проскура О.В.]. – К.: Вища школа, 2011. – 609 с.
3. Мазяр О.В. Особливості роботи над професійно-орієнтованим завданням з курсу «Диференційна психологія» / О.В. Мазяр // Професійноорієнтовані завдання з психології : навч. посіб. / В.В. Горбунова [та ін.]; за ред. О.Л.

Музики; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка, Соц.-психол. ф-т, Каф. соц. та практ. психології. – [3-є вид., переробл. і допов.]. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. – С. 188-248.

4. Максименко С.Д. Теоретичні основи психології особистості / С.Д. Максименко // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Гендерна психологія. Медична психологія / за ред. С.Д. Максименка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2007. – Том X. – Вип. 2. – С. 7-23.

5. Моляко В.О. Психологічне дослідження проблем функціонування стратегій творчої діяльності, творчої обдарованості та психологічної грамотності / В.О. Моляко // Актуальні проблеми психології: Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К.: Нора-Друк, 2017. – Вип. 21. – С. 198-205

6. Музика О.Л. Розвиток здібностей та обдарованості в процесі вікового розвитку особистості / О.Л. Музика // Актуальні проблеми психології : Проблеми психології творчості та обдарованості : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. В.О. Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. – Т. 12. – Вип. 2. – С. 142-148

7. Палій А.А. Диференціальна психологія : навч. посіб. / А.А. Палій. – К.: Академвидав, 2021. – 432 с. (Серія «Альма-матер»)

8. Рєпнова Т. П. Психологічна культура як ресурс впровадження реформ в систему освіти. «Технології формування позитивної громадської думки про освітні інновації» : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 30 квітня 2020 р., Інститут соціальної та політичної психології НАПН України // Вісник психології і педагогіки. – Випуск 26. – 2020. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://doi.org/10.33120/FPPOEProceeding-2020>

9. Рєпнова Т. П. Соціально-психологічне проектування особистості молоді у подоланні економічних криз. «Особистість у життєвих ситуаціях: світові тенденції й національні особливості» : Зб. наук. праць за матеріалами Всеукраїнської наук.-практ. конференції з міжнародною участю / Київський національний універ. імені Тараса Шевченка, 22 травня 2020 року. С. 94-96.

10. Рєпнова, Т. П. Психологічні аспекти самореалізації молоді в умовах карантину через поширення у світі епідемії COVID-19. «Проблеми реалізації євроінтеграційного та євроатлантичного курсів України» : Зб. наук. праць за матеріалами Всеукраїнської наук.-практ. конференції / Міжрегіональна Академія управління персоналом, Наукове товариство студентів і молодих вчених МАУП, ГО «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління», 13 травня 2020 року. - С. 31-35. – [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <http://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/naukova-robota/naukovo-praktichni-konferencii.html>

11. Роменець В.А. Історія психології XIX – початку XX століття: навч. посіб. / Володимир Андрійович Роменець. – К.: Вища шк., 1995. – 614 с .

Семенова Р.О. Обдарованість як проблема сучасної освіти / Р.О. Семенова // Актуальні проблеми психології: Психологія обдарованості: збірник наукових праць / за ред. С.Д. Максименка та Р.О. Семенової. – Т. 6. – Вип. 5. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 7-22.

Допоміжна література

1. Мак-Вільямс Н. Психоаналітична діагностика: розуміння структури особистості у клінічному процесі. - Х.: Клас, 2011. - 480 с.
2. Larsen R.J. Personality Psychology. Domains of Knowledge About Human / Randy S. Larsen, David M. Buss. – 2th ed. – New York, 2005. – 651 p.: col. ill., fig., tab., diar.
3. Rickman M.Richard. Theories of Personality / Rickman M. Richard. – 7th ed. – Wadsworth, 2000. – 693 p.: ill., fig., tab. – 1. Personality. I. Title.

Інформаційні ресурси:

1. <http://portal.iapm.edu.ua/portal/media/books/f64a8b1007064cac85a4568dce1535ad.pdf>
2. <https://symboldrama.if.ua/wp-content/uploads/2020/03/a.a.-palij-dyfyrencziana-psyhologiya.pdf>
3. <http://eprints.zu.edu.ua.pdf>